

# Soolised erinevused sõjajärgse ja võitjate põlvkonna tööväärtustes

*Andu Rämmer*

## Sissejuhatus

Naised on juba aastakümneid moodustanud olulise osa tööjõust nii Lääne-Euroopas kui ka endistes Ida-Euroopa sotsialismimaades. Selle tagajärjel on vähenenud naiste sõltuvus meestest ja suurenenud nende majanduslik iseseisvus. Ometi osundavad statistilised palganäitajad järjekindlalt süstemaatilistele sooliste erinevustele töö tasustamises. Naiste madalamaid sissetulekuid on seostatud nende suurema leplikkusega. On ilmne, et tööorientatsioonid haaravad endasse eriilmelisi suundumusi. Headeks indikaatoriteks naiste eelistuste seostest muutuivate töötingimustega on soolised erinevused väärtushinnangutes.

Enamik empiirilistest väärtusuuringutest käsitleb inimeste suhtumist töösse. Pole üllatav, et sellele suurt tähelepanu pööratakse, sest töö tähtsust mitte ainult sissetulekute esmase allika, vaid ka sotsiaalse staatuse, tarbimisharjumuste, tervise ja perekonnaelu kujundajana pole või-

malik alahinnata.

Kuigi väärtusi on sõltuvalt erinevustest uuringumetodoloogias defineeritud mõnevõrra erinevalt, valitseb uurijate seas konsensus nende kontseptsiooni põhiseisukohtades, mille kohaselt loetakse väärtusteks suhteliselt püsivaid tunnetega seonduvaid arusaamu ja uskumusi, mis osundavad peamistele elu eesmärkidele ning nende eesmärkide saavutamiseks õigeks peetavatele viisidele (Smith ja Schwartz 1997).

Töö erinevate aspektide väärtustamisele on alates Rosenbergi noorte elukutsevaliku uurimuse (1957) palju tähelepanu pööratud. Töövalikukriteeriumid on olnud tähtsal kohal ka alates 1980. aastate algusest korraldatavas rahvusvahelises võrdlevas Euroopa väärtusuuringus, erinevate maade elanike hinnangute alusel on võrreldud nende ühiskondade töösse suhtumist (nt. Ester, Braun ja Vinken 2006; Rämmer 2008b; Rämmer 2011).

Pärast Rosenbergi uurimust tehtud töö sotsiaalpsühholoogilisi aspekte käsitlevaid uuringuid põhjalikult analüüsinud Mortimer ja Lorence (1995) märgivad, et paljudes empiirilistes uurimustes on tööväärtusi grupeeritud erisuguste motiveerivate väljundite põhjal ehk töö eest oodatavate hüvede kaudu. Nad kirjeldavad Rosenbergi kasutusele võetud tööorientatsioonide kolmeosalist struktuuri erinevate modaalsuste kaudu. Neist esimesena võib välja tuua tööprotsessist tulenevad loomumomendid hüved, mida saab iseloomustada tööülesannete sooritamisega kaasnevate eneseteostusvõimaluste kaudu, mis võivad väljendada näiteks avatust muutustele, autonoomsusetootlust, huvisid, arengut, loomingulisust. Sellise modaalsusega tööväärtusi nimetatakse eneseväljenduslikeks ehk ekspressiivseteks. Teise sama olulise modaalsusena märgitakse töö kaudu vahendatult saavutatavate hüvesid, nagu turvatunne ja sissetulekud, karjäärivõimalused ja prestiiž. Taolisi, olemuselt materiaalseid väärtusi nimetatakse instrumentaalseteks ehk vahendväärtusteks. Kolmanda modaalsusena käsitletakse

suhetega seonduvaid hüvesid, mis peegeldavad orienteeritust suhetele kaastöötajatega, soovi toetada ühiskonda või aidata teisi inimesi. Sarnane tööväärtuste struktuur on ilmnenu ka Eestis korraldatud tööväärtuste uuringutes (Titma ja Helemäe 1996; Titma 1979). Ka Roe ja Ester (1999) Tilburgi Ülikooli Tööjõu Uurimise Instituudist lähtuvad oma ülevaates tööväärtuste kolmeosalisest struktuurist. Nad viitavad sellele, et tööväärtused ei suuna inimesi mitte ainult töösituatsioonides, vaid neil on keskne roll ka elukutsevalikul ja töörahulolus. Tööväärtuste all võib mõista nii töö eest saadavatele hüvedele omistatud olulisust kui ka mitmesuguseid sotsiaalselt ihaldatud töökäitumise viise. Üldistavalt võib öelda, et tööväärtused on olulisteks töösse suhtumise indikaatoriteks.

Erinevad väärtuste uurijad on üksmeelel selles, et tulenevalt töö iseloomu universaalsusest on tööstusriikide töölistel sarnased tööväärtused (Mortimer ja Lorence 1995). Töö iseloomu kujundavad nii ühiskonna ülesehitus kui ka ettevõtetes rakendatavad erisugused juhtimisstiilid ja organisatsioonikultuuri erinevused. Leitakse, et kuigi eri maade tööväärtused võivad erineda, on nende olemus ja neid kujundavad faktorid võrreldavad.

Zanders (1994) täheldas viitteistkümmend lääneriiki haaranud tööväärtuste uuringus meeste ja naiste väärtushinnangute sarnasust ning sooliste erinevuste taandumist 1980. aastatel. Elizur (1994) leidis, et kuigi meeste ja naiste tööväärtused on sarnase struktuuriga, võib nende väärtushinnangute tähtsus sooliselt varieeruda. Kuigi naised hindasid sotsiaalseid väärtusi meestest kõrgemalt, ei ilmnenu instrumentaalsete ja eneseväljenduslike väärtuste tähtsustamise analoogseid soolisi eelistusi. Näiteks mehed väärtustasid töötasu naistest veidi kõrgemalt, kuid mitmeid eneseväljenduslikke väärtusi tähtsustasid ühtedes maades mehed ning teistes naised vastassugupoole esindajatest kõrgemalt.

## Tööväärtuste uuringud Eestis

Kuigi esimene töösse suhtumise uuring tehti Eestis juba 1922. aastal (Kuks 1934), algas süstemaatiline tööväärtuste uurimine 1960. aastate keskpaigas, mil sai alguse tööväärtuseelstusi uuriv Eesti longituuduuring (vt. ka Titma 2001). Eestis 1960. aastate keskel alguse saanud noorte tööväärtuste empiirilistest uuringutest põhjaliku ülevaate teinud Saarniit (2000) toob esile, et 1960. ja 1970. aastate noori iseloomustas nende tööväärtuste hierarhia suhteline püsivus. Tollelaste erinevuste ulatus pole kaugeltki võrreldav alates 1980. aastate algusest ilmnenu nihetega. Selle ajani domineerisid noorte kutseväärtuste hierarhias üldkultuurilise ja kutsealase enesearendamise ning eneseväljendusega seotud väärtused. Saarniit väidab, et alates 1980. aastate algusest kaasnes iga noortepõlvkonna sotsialiseerumisega nende väärtusteadvuse mõõdukas pragmatiseerumine. Need uuringud näitasid, et reeglina suurenes orienteeritus näiteks ainelistele ja positsiooniga seotud väärtustele ning mõnevõrra vähenes altruistlik suundumus. 1983. aasta koolilõpetajate küsitlusest välja kasvanud longituuduuringus (vt. ka Titma 2002) väärtushierarhiate nihkeid uurinud Saarniit märgib, et põlvkonnasisesed muutused on põlvkondadevahelistest tunduvalt aeglasemad.

Ilmnes, et 1990. aastate noored hindasid varasemast märksa madalamalt eneseväljenduslikke ja altruistlikke väärtusi. Samal ajal on nende jaoks olulisemad sotsiaalse positsiooniga seotud väärtused (prestiiž, karjäär) ning ainelise heaoluga seonduv (materiaalne kindlustatus). Taolisi väärtustehierarhias toimunud muutusi nimetab Saarniit väärtusteadvuse individualistlikuks pragmatiseerumiseks. Ta toob välja kaks individualistlikkuse aspekti. Esiteks on vähenenu nooremate põlvkondade orienteeritus ühiskondlikule altruismile. Teiseks on samal ajal suurenenud isikliku ainelise heaolu ja karjääriga seonduvate väärtuste tähtsus. Pragmatiseerumine viitab Saarniitu käsitluses aineliste ja

üldkultuuriliste väärtuste tasakaalu muutustele viimaste kahjuks. Soolistele erinevustele väärtushinnangutes Saarniit tähelepanu ei pööranud.

Erinevaid töösuhetumist kujundavaid tegureid on uurinud Helemäe, Saar ja Vöörmann (2000). Hilisemad väärtuste kujunemist käsitlevad analüüsid (Rämmer ja Titma 2002) näitavad, et olulisemateks väärtusi kujundavateks teguriteks on sugu ja haridus.

Ka 1980. aastate alguses ja 1990. aastate lõpus tehtud koolilõpetajate tööväärtuste võrdluses ilmsid olulised soolised nihked just varem stabiilsena püsinud eneseväljenduslikes väärtustes (Rämmer 2005). Kui nõukogude ajal ei ilmnenu hinnangutes enesetäiendamisele ja oma võimete kasutamisele olulisi soolisi erinevusi, siis sotsiaalsete muutuste järgses Eestis väärtustasid neiu töö eneseväljenduslikke aspekte noormeestest oluliselt rohkem. Taolistes muutustes võib ühelt poolt näha naiste kiiremat reaktsiooni muutunud oludele, kuid teisalt ka püüdu suurendada kindlustunnet riskiühiskonna väljakutsete vastu, sest enesetäiendamine võimaldab muutuv keskkonnas paremini kohaneda (Rämmer 2006). Samas jäi õhku küsimus, kas eelnimetatud muutus on üleminekuaja fenomen või uut es oludes kujunenud püsivam suundumus. Ka möödunud kümnendi teisel pooltel korraldatud koolilõpetajate uuringust selgus, et neiu tähtsustavad eneseväljenduslikke väärtusi noormeestest rohkem. (Rämmer 2009). Kuid samal kümnendil Euroopa sotsiaaluuringu andmete põhjal tehtud kümne maa täiskasvanud elanike tööväärtuste võrdlev analüüs (Rämmer 2008b) süstemaatilisi soolisi erinevusi kogu ühiskonna eneseväljenduslikes väärtustes ei leidnud.

Saarniidu tööde kõrval on eestlaste kalduvus hinnata kõrgelt materiaalseid väärtusi leidnud kinnitust ka rahvusvahelistes uuringutes (Inglehart 2006). Inglehart väidab, et väärtused kujunevad välja noores eas sotsialiseerumise käigus ühiskondlike tingimuste mõjul. Igal

nüüdisaegses modernses ühiskonnas sotsialiseerunud põlvkonnal on oma kujunemisaastate kogemusi ja üleelamisi haarav ning väärtuseelistusi kujundav unikaalne kollektiivne mälu. Materiaalsete väärtuste suurt tähtsust 1990. aastatel kommunistliku ülemvõimu alt vabanenud Ida-Euroopas põhjendab Inglehart ühiskonna institutsioonide kokkuvarisemisest tingitud postkommunistliku šokiga.

## Uurimisküsimused

Alates 1960. aastate keskpaigast Eestis süstemaatiliselt mõõdetud tööväärtusi on analüüsitud mitmetes töödes. Kajastatud on väärtuste struktuuri (Saarniit 1997) ja hierarhiad (Saarniit 2000) ning uuritud ka väärtusi kujundavaid tegureid (Titma ja Rämmer 2001; Rämmer ja Titma 2002). Kuigi need tööd on rõhutanud sotsiaalsete tingimuste mõju väärtuste kujunemisele, pole soolisi erinevusi eestlaste tööväärtustes põhjalikult uuritud.

Kui eeldada analoogselt lääneriikides tehtud uuringutega, et väärtused on kujunenud välja juba teismeeas ning edaspidi toimub vaid nende kohandumine teisenevate keskkonningimustega, siis võiks muutuvate ühiskondlike olude mõju inimeste käekäigule olla kõige parem uurida eluteede uuringute alusel. Veelgi enam, kuna aja käsitus longituuduuringutes võimaldab jälgida samades inimestes aset leidvaid ealisi muutusi (Menard 2002), siis annavad 1960. ja 1980. aastatel keskhariduse omandajate eluteede uuringud võimaluse jälgida võrreldavas vanuses inimeste väärtuste dünaamikat erinevates ühiskondlikes tingimustes. Samade inimeste väärtushinnangute uurimine võimaldab ühelt poolt eristada ühiskondlike muutuste mõju domineerivatest ealistest eelistustest. Teisalt ei võimalda aastakümnete jooksul tehtud eluteede uuringud mitte ainult kõrvutada nõukogudeaegseid ja hilisemaid väärtushinnanguid, vaid aitavad heita pilku ka kiirete sotsiaalsete muutuste ajajärgul toimunud muutustele eelistustes.

Mortimer ja Lorence (1995, 508–510) märgivad, et mitmete uurimuste kohaselt hindavad naised töö sisukust sama kõrgelt kui mehed. 1980. aastate teise poole tööstustöölise uurinud näitasid, et naised võivad teatud juhtudel väärtustada tööga kaasnevat eneseteostust meestest isegi kõrgemalt. Mitmed märgid näitavad, et eriti kõrgema palga pärast meeste aladeks peetavates ametites töötavad naised on hakanud üha sarnasemalt meestega hindama tööprotsessiga kaasnevaid tööst tulenevaid loomumaseid hüvesid. Vaatamata laialt levinud soostereotüüpsele arvamusele, mille kohaselt naised peavad perekonda tööst tähtsamaks, on leitud tööl käivate naiste töörolli uurides, et nad väärtustavad töötamist meestega võrdväärselt. Ilmnes, et naised peavad töötamist oma minaidentiteedi seisukohalt meestest isegi tähtsamaks. Sõltuvalt töö iseloomust võivad naised tööasjade pärast meestest rohkem muretseda ja teha tööl meestest suuremaid pingutusi. Teistes uurimustes leiti, et naised on oma eelistuste väljendamisel meestest ekspressiivsemad.

Rämmeri (2005) 1980. alguse ja 1990. aastate teise poole koolilõpetajate tööväärtuste võrdlusest ilmses, et kui majanduslikult stagneerivate 1980. aastate alguses polnud soolisi erinevusi pideva enesetäiendamise ja oma võimete kasutamise tähtsustamises, siis nõukogudejärgsel ajal hindasid neid neid noormeestest kõrgemalt. Võib eeldada, et nõukogudejärgsel ajal hindavad ka täiskasvanud naised meestest kõrgemalt nii pidevat enesetäiendamist kui ka erialaste teadmiste ja oskuste pidevat täiendamist ning oma võimete kasutamist.

Rämmeri ja Titma (2002) tööväärtusi kujundavate tegurite analüüsist ilmses, et nii 1966. aasta kui ka 1983. aasta koolilõpetajate eneseteostuse orientatsioonides on kesksel kohal loovus ja originaalsus ning oluliseks eneseteostust prognoosivaks teguriks on haridus ehk teisisõnu hindavad kõrgharidusega inimesed loovust ja originaalsust madalama haridustasemega inimestest olulisemaks. Sugu

ei osutunud kummagi põlvkonna puhul oluliseks prediktoriks. Samas võiks eeldada, et kuna traditsiooniliselt on mehed olnud rohkem tööle ja naised kodule pühendunud, siis võiks ka loomingulisus olla varasemates uuringutes meeste poolt mõnevõrra kõrgemalt väärtustatud, hilisemates uuringutes võiks see aga olla naiste jaoks olulisemaks muutunud. Eeldame, et 1960. ja 1970. aastatel, mil tööväärtushierarhiad püsisid suhteliselt stabiilsetena (vt. Saarniit 2000), hindasid mehed loovust ja originaalsust naistest veidi kõrgemalt, kuid alates 1980. aastatest, mil sai alguse väärtusteadvuse pragmatiseerumine, võiks ka loomingulisuse väärtustamine naiste seas muutuda varasemast märksa olulisemaks.

Nüüdisaegse töömaailma uuringutes on üha sagedamini mainitud võõrandumist ehk seisundit, kus töötaja ei suuda enam oma tööpanust lõpp-produktis eristada. Võiks arvata, et oma töö resultaatide nägemine ja meeldiva alaga tegelemise võimalus on tähtsamad kõrgema kvalifikatsiooniga töötajatele. Tulenevalt tehnoloogilise keerukuse suurenemisest kõrgemat haridust nõudvatel töökohtadel võiks eeldada ka nende hinnangute olulisuse tõusu kõrgema kvalifikatsiooniga töötajate seas. Kuna tehnoloogiliste arengutega puutuvad võrdselt kokku nii mehed kui ka naised, siis eeldame, et olulisi soolisi erinevusi hinnangutes oma töö resultatide nägemisele ja meeldiva alaga tegelemise võimalustele ei ilmne.

Traditsioonilised soorollid eeldavad, et mehed on töö juures orienteeritud rohkem rahateenimisele ja naised peaksid eeldatavasti keskenduma rohkem selle erinevatele rahulolu pakkuvatele aspektidele. Kuid Mortimer ja Lorence (1995) märgivad, et üha sagedamini on tavapärasest meeste ametites töötavad naised hakanud sarnaselt meestega hindama kõrgemalt töö eest saadavaid tööväliseid hüvesid. Kuigi Mortimeri ja Lorence'i hinnangul ei erine naiste reaktsioon töötingimustele meeste omast, töötavad naised samas sageli vähemtasustatud

ametites ning nende karjäärivõimalused on tihti piiratud (Wallace ja Pichler 2007).

Erinevatel aegadel Eestis tehtud analüüsid annavad traditsiooniliste soorollide püsimise kohta tööväärtustes erinevaid tulemusi. Toetudes Euroopa väärtusuuringu andmetele, märgib Rämmer (2011), et Eestis hindasid mehed töövalikul selle eest saadavat head töötasu naistest olulisemaks vaid nõukogude aja lõpul 1990. aastate alguses, hiljem statistiliselt olulisi soolisi erinevusi ei täheldatud. Samas viitab Rämmer (2008b) 2004. aasta Euroopa sotsiaaluuringule, kus mehed hindasid kõrget sissetulekut rohkem kui naised ning pidasid seda olulisemaks valikukriteeriumiks. Võiks eeldada, et aja jooksul on Eestis sugupoolte erinev suhtumine töö tasustamise küll taandunud, kuid ei ole lõplikult kadunud.

Erinevatel elukutsetel on erinev prestiiž. Näiteks on Eesti noored läbi aegade hinnanud kõrgeimalt keerukamat ettevalmistust nõudvaid elukutseid, nagu teadlase ja arsti ametit (Rämmer 2009). Võib eeldada, et lähtuvalt tavapärasest soorollidest kalduvad mehed hindama staatust kõrgemalt kui naised. Eeldame, et mehed väärtustavad rohkem nii hea tööga kaasnevat tuttavate ja sõprade tunnustust kui ka kõrget ühiskondlikku positsiooni. Töenäoliselt peavad kõrget ühiskondlikku positsiooni olulisemaks just keerukamat ettevalmistust nõudvate elukutsete esindajad.

Traditsiooniliselt on mehed töötanud väljaspool kodu ja kindla töökoha olemasolu on olnud stabiilse teenistuse seisukohalt oluline. Kuna nõukogude ajal oli teatav töö kõigile garanteeritud, siis ei olnud tollal ka muret tööga tuleviku kindlustamise suhtes ning võib eeldada, et kui tollal mingeid soolisi erinevusi oligi, siis oli valitud tööga rahuliku ja stabiilse tuleviku kindlustamine pigem meeste mure. Olukord muutus kardinaalselt, kui riigisotsialismilt mindi üle turumajandusele, sest pärast seda sai töökoha kindlus oluliseks turvatunde tagajaks. Rämmer (2008b) osutab, et Euroopa sotsiaa-

luuringu andmetel ei ilmne enamikus riikides töökoha püsivusele antud hinnangutes soolisi erinevusi. Kümnest riigist, kus uuring tehti, ilmnest statistiliselt olulised soolised erinevused vaid Taanis ja Ungaris. Tulenevalt inimeste ebakindluse suurenemisest töökoha olemasolu suhtes võib siiski eeldada, et turumajanduslikus ühiskonnas võiksid naised tunda meestest rohkem muret töökoha olemasolu pärast

Varasemad analüüsid (Titma ja Helemäe 1996) näitavad, et vaid väike osa küsitletutest on väärtustanud ametialast tõusu ja võimalust juhtida teisi inimesi. See pole ka imekspandav, sest ühelt poolt taunis nõukogude ideoloogia "karjerismi", teisalt oli vaid väheste elukutsete esindajatel vaja teiste inimeste tööd korraldada. Juhtivasse ametisse pääsemiseks oli nõukogude ajal vaja kõrgharidust. Eeldame, et kõrgema haridusega mehed väärtustavad naistest enam ametialast tõusu ja teiste inimeste juhtimise võimalusi.

Nõukogude ideoloogias ei olnud puhas ja füüsiliselt kerge töö soositud. Töö puhtust ja füüsilist kergust on erinevates uuringutes neiu noormeestest kõrgemalt hinnanud (Rämmer 2008b; Rämmer 2009). Ilmselt on siin tegemist suuresti soorollist tulenevate hinnangutega. Võib eeldada, et sõltumata ajast, vanusest ning haridustasemest hindavad naised töö puhtust ja kergust meestest oluliselt kõrgemalt.

Naisi peetakse tavapäraselt ka meestest sotsiaalsemateks. Mortimer ja Lorence kirjutavad, et uurimustes on leitud, et naised väärtustavad häid inimsuhteid rohkem kui mehed. Ka Eestis on mitmetes töödes (Rämmer 2005; Rämmer 2009) leitud, et nii nõukogude ajal kui ka turumajanduslikus ühiskonnas hindasid neiu noormeestest oluliselt kõrgemalt võimalusi olla kasulik nii teistele inimestele kui ka kogu ühiskonnale. Varasemates tööväärtuste uuringutes eristati inimestevahelisest solidaarsusest ning sotsiaalsetest ja altruistlikest väärtustest parema ülevaate saamiseks kasulikkust teistele inimestele kasulikkusest rahvamajandusele, ning esi-

mest hinnati ilmselt teisest kõrgemalt (Titma ja Rämmer 2001). Kuigi hiljem hakati inimestele kasulikkuse asemel mõõtma kasulikkust ühiskonnale, väärtustati altruismi siiski endiselt rohkem (Rämmer ja Titma 2002). Eeldame, et kõigis sotsiaalseid väärtusi väljendavates väidetes võiksid naiste hinnangud olla meeste hinnangutest kõrgemad.

## Andmekogumine ja metoodika

Järgnevalt võrreldakse kahes longituuduuringus osalenute väärtushinnanguid. Tegemist on 1966. ja 1983. aastal keskhariduse omandanute ehk unikaalsetel andmetel baseeruva kahe hariduskohordi võrdlusega, mis võimaldab jälgida ligi nelja aastakümne jooksul Eestis aset leidnud muutusi töösuhetumises.

### 1. Sõjajärgne põlvkond

1966. aastal tehtud keskkoolilõpetajate ankeetküsitluses vastas Rosenbergi (1957) eesti keelde kohandatud 11 väitest koosnevale kolmepallilisele tööväärtuste küsimustikule 2142 abiturienti. Uuringus osalejad olid sündinud enamasti 1948. aastal ja olid küsitluses osalemise ajal enamasti 18-aastased. Kuigi tegemist on lääneriikides põhjalikult uuritud beebibuumi põlvkonna eakaaslastega, on nende kujunemist ja eluteed mõjutanud hoopis teistsugused tegurid. 37% uuringus osalenutest olid mehed ja 63% naised. Keskharidusega piirdunud respondentide seas jäi vastajate sooline koosseis järgnevatel andmekogumisetappidel samaks, kuid kõrghariduse omandanute valimis oli mehi ligikaudu 40% ja naisi 60%.

1969. aastal korraldatud küsitlus jagunes kaheks, kuna osa respondente olid üliõpilased ja osa töölisnoored. Esmalt küsitleti neid noori, kes olid asunud edasi õppima ülikoolis. Kolmepallilisele tööväärtuste küsimustikule vastas 1591

tudengit, ankeet koosnes 10 tööväärtusi hindavast küsimusest. Samal ajal üliõpilaste uurimisega hindas kolmepallilisel skaalal kümmet tööväärtust ka 400 keskhariduse omandamise järel tööle asunud noort. Uuringu ajal olid respondentid valdavalt 21-aastased.

Kolmas etapp korraldati 1973. aastal, mil intervjueriti neid 1966. aasta keskkoolilõpetajaid, kes olid lõpetanud ülikooli ja töötasid noorte spetsialistidena. Kolmepallilisel skaalal hindas 11 erinevat tööväärtusi väljendavat väidet 797 enamasti 25 aasta vanust respondentit.

Neljandas etapis küsitleti taas nii kesk- kui ka kõrgharidusega vastajaid. Küsitlus toimus 1979. aastal, kui respondentid olid valdavalt 31-aastased. Kaheteistkümnest küsimusest koosnevale tööväärtuste küsimustikule vastas 1410 respondentit. Kõiki väiteid hinnati kolmepallilisel skaalal.

Pärast sõda sündinud põlvkonna longituuduuringu viies etapp korraldati 1991. aastal, mil kasutati juba neljapallilist väärtusteskaalat. Selleks et varem kogutud andmeid oleks parem uutega võrrelda, teisendati need kolmepallilisele skaalale. Kokku vastas kaheteistkümnest eestikeelsest küsimusest koosnevale tööväärtuste küsimustikule 1266 inimest, kes olid enamasti 43-aastased.

### 2. Võitjate põlvkond

1983. aastal alanud keskhariduse omandajate jätku-uuringus osalejaid on nimetatud üleminekuaja tingimustes eduka kohanemise tõttu ka võitjate põlvkonnaks (Titma 2002). Longituuduuringu esimeses etapis täitis tööväärtuste küsimustiku 2407 eesti keelt rääkivat vastajat. Enamik vastajatest olid tollal 18-aastased. Euroopa põlvkonnauuringutes nimetatakse Eestis suurte ühiskondlike muutuste künnisel ellu astunute eakaaslasti enamasti X-põlvkonnaks, kuid beebibuumijärgse väiksearvulise põlvkonna iseloomustamiseks on kasutatud ka väljendit *baby bust* generatsioon (Ester, Braun ja Vinken 2006). 47% respondentidest olid mehed



ja 53% naised. Keskhariidusega piirdunud respondentide seas jäi vastajate sooline koosseis järgnevatel andmekogumisetappidel samaks, kuid kõrghariiduse omandanute valimis oli mehi ligikaudu üks ja naisi ligikaudu kaks kolmandikku.

1987. aastal täitis 1753 eesti keelt rääkivat vastajat sama tööväärtuste küsimustiku. Intervjuerimise ajal olid nad valdavalt 22-aastased. Osa neist oli alustanud õpinguid ülikoolis, teised aga siirdunud tööturule.

1992./1993. aastal toimus kolmas longituuduuringu etapp. Tööväärtuste küsimustiku täitis 1694 eesti keelt kõnelevat respondenti. Suurem osa neist olid 27-aastased.

1997. aastal osales uuringus 1711 eesti keelt rääkivat respondenti, kes olid enamasti 32-aastased.

2004. aasta lõpul ja 2005. aasta alguses täitis eestikeelse tööväärtuste küsimustiku 1255 valdavalt 39-aastast respondenti.

Enamikul 1983. aasta longituuduuringu etappidel hinnati 16 erineva töövalikukriteeriumi tähtsust, vaid 1997. aastal koosnes tööväärtuste ankeet 14 küsimusest.

Mõlema hariduskohordi meeste ja naiste väärtushinnanguid võrreldi sõltumatute rühmade t-testiga, statistiliste erinevuste olulisust kontrolliti Kruskal-Wallise testiga.

Lähtuvalt eespool kirjeldatud modaalsustest (vt. Mortimer ja Lorence 1995; Ester, Braun ja Vinken 2006) on tööväärtused jagatud kolme gruppi, mis kätkevad eneseväljenduslikke, instrumentaalseid ja sotsiaalseid aspekte.

## Soolised erinevused eneseväljenduslikes väärtustes

Vaatleme esmalt eneseväljenduslike väärtuste muutusi ajas ja neis ilmnenuid soolisi erinevusi. 1966. aastal keskkooli lõpetanute tööväärtuste dünaamika omandatud hariduse

alusel on toodud ära lisa 1. Näeme, et 1970. aastatel langes eneseväljenduslike väärtuste tähtsus mõnevõrra, kuid hiljem tõusis taas. Pideva enesetäiendamise võimalust hinnati 1960. aastatel eneseväljenduslikest väärtustest kõige enam. Tabel 1 näitab, et 1960. aastatel pidasid koolitõdrukud ja tudengineid pideva enesetäiendamise võimalust olulisemaks kui noormehed. Järgnevatel kümnenditel ei olnud soolised erinevused enam statistiliselt olulised. Laulva revolutsiooni ajal, kui suurenes ühiskondlik optimism, hinnati ka enesetäiendamist sõltumata soost ja haridusest võrdväärselt. Lias 2 ära toodud võitjate põlvkonna eelistustes ilmnevad süstemaatilised erinevused keskhariidusega piirdunud ja ülikooliõpinguid alustanud noorte hinnangute vahel ning kõrghariidusega vastajate poolehoid enesetäiendamise võimalustele suureneb kuni kolmekümnendate eluaastateni. Tabelist 1 näeme, et 1983. aasta koolilõpetajate seas ilmnevad statistiliselt olulised soolised erinevused alles 1990. aastate teisel poolel keskhariidusega vastajate seas, kuid sellele järgneva aastakümne keskpaigal ilmnevad ka kõrghariidusega vastajate seas reljeefsed erinevused enesetäiendamise tähtsuses. Lisast 2 näeme, et sooliste erinevuste süvenemist 2004. aastal põhjustab langus meeste hinnangutes.

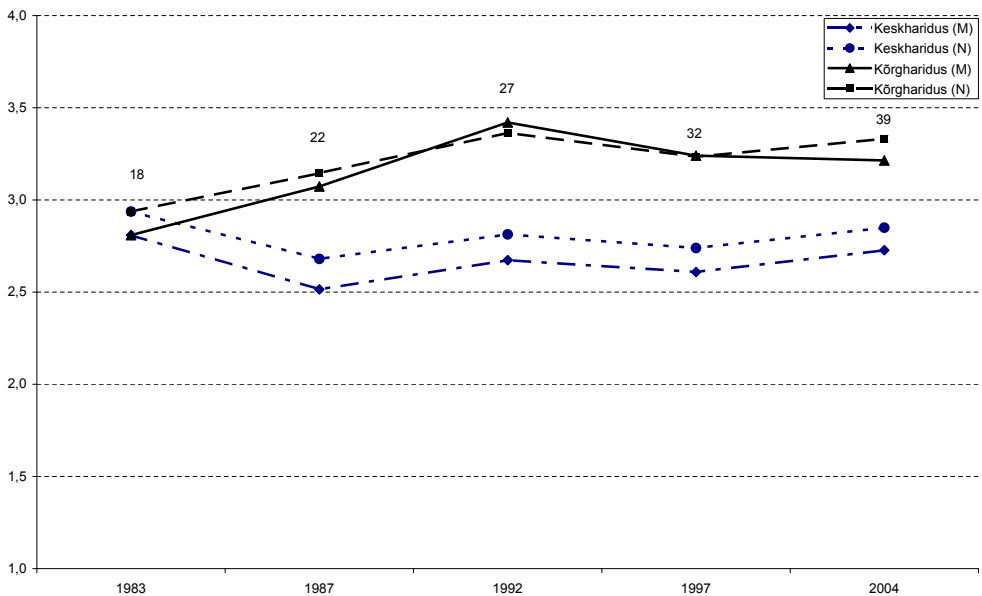
Sõjajärgne põlvkond väärtustas eneseväljenduslikest väärtustest kõige madalamalt loovust ja originaalsust. Kuigi 1960. aastate lõpul hindasid töölisnoored üliõpilastest loomingulisust madalamalt, väärtustasid kõrghariidusega respondendid seda keskhariidusega vastajatest alates 1970. aastate lõpust mõnevõrra kõrgemalt. Tabel 1 osundab, et 1966. aasta hariduskohordi esindajate seas väärtustasid küll kõrghariidusega mehed 1970. aastatel loovust naistest märksa rohkem, kuid hiljem need erinevused taandusid. Joonisel 1 on kujutatud soolised erinevused võitjate põlvkonna hinnangutes võimalusele olla loov ja originaalne haridustaseme järgi. 1983. aasta hariduskohordis ilmnedid juba haridustasemest tulenevad märkimisväärsed

erinevused – alates ülikooliõpingutest väärtustasid kõrghariduse omandanud inimesed loovust ja originaalsust keskharidusega vastajatest märksa kõrgemalt. Tabelist 1 näeme, et võitjate põlvkonnas oli sooliste erinevuste struktuur varasemast põlvkonnast erinev. Abituriumis hindasid neid loovust noormeestest märksa kõrgemalt, kuid hiljem väärtustasid vaid keskharidusega naised kreatiivsust kõrgemalt kui sama haridustasemega mehed. Kõrgharidusega vastajate seas statistiliselt olulisi soolisi erinevusi ei ilmnenu.

1966. aasta hariduskohordis hinnati võimlust kasutada oma võimeid suhteliselt stabiilselt, vaid 1970. aastate lõpul hindasid keskharidusega töötajad seda kõrgema haridusega inimestest madalamalt. Tabel 1 näitab, et sõjajärgses põlvkonnas ilmnemise statistiliselt olulised erinevused vaid 1960. aastate

lõpus, kui tudengineid hindasid oma võimete kasutamise võimalusi meesüliõpilastest kõrgemalt. Võitjate põlvkonna hinnangutes ilmnemise taas olulised haridustasemest tulenevad erinevused. Alates ülikooliõpingutest väärtustasid kõrgharidusega vastajad oma võimete realiseerimise võimalust keskharidusega inimestest märksa kõrgemalt. Selles kohordis ilmnemise süstemaatilised ja statistiliselt olulised erinevused alles 1990. aastate teisel poolel, kui madalama haridustasemega naised väärtustasid oma võimete kasutamise võimalusi kõrgemalt kui mehed. 2004. aastal ilmnemise analoogsed soolised erinevused ka kõrgharidusega vastajate seas.

1983. aasta hariduskohordi eluteeuuringus pöörati eneseväljenduslike väärtuste uurimisele rohkem tähelepanu kui sõjajärgse põlvkonna longituuduuringus. Lisast 2 näeme,



**Joonis 1.** Töö peaks andma võimlust töötada loomingukselt (võitjate põlvkonna hinnangute keskmised omandatud hariduse järgi skaalal 1...4).



et hinnangud erialaste teadmiste ja oskuste pideva täiendamise võimalustele on väga sarnased hinnangutega pideva enesetäiendamise võimalustele. Ka siin ilmnisid analoogsed erinevused kõrg- ja keskkharidusega vastajate arusaamades. Kõrgharidusega vastajad väärtustasid erialast enesearendamist tõusvas joones kuni kolmekümnendate eluaastate alguseni. Samuti ilmnisid statistiliselt olulised soolised erinevused 1990. aastate lõpul, kuid siin avaldusid need esmalt kõrgharidusega vastajate seas. 2004. aastal väärtustati erialast enesearendamist meeste tugevasti langenud hinnangute tõttu juba mõlemas haridusgrupis naiste poolt kõrgemalt, eriti reljeefsed erinevused ilmnisid kõrgharidusega vastajate seas.

Kõige kõrgemalt hindas võitjate põlvkond meeldiva alaga tegelemise võimalusi, neis hinnangutes ilmnisid taas eespool kirjeldatud haridustasemest tulenevad erinevused. Tabelist 1 selgub, et juba abiturientide seas väärtustasid neid eriala huvitavust ja vaheldusrikkust noormeestest märksa kõrgemalt ning analoogsed soolised erinevused jäid püsima keskkharidusega vastajate seas ja ilmnisid kõige tugevamalt 2004. aastal. Kõrgharidusega respondentide hinnangutes ilmnisid taolised soolised erinevused vaid 1990. aastate teisel poolel.

Hinnangud võimalusele näha oma töö resultateid tõusid aja jooksul pisut, ainsad statistiliselt olulised soolised erinevused ilmnisid vaid keskkharidusega piirdunud uuringus osalejate seas 1980. aastate teisel poolel ja 2004. aastal.

## Soolised erinevused instrumentaalsetes väärtustes

Kõige rohkem uuriti põlvkondade vahel võrreldavaid vahendväärtusi. Lisast 1 on näha, et 1966. aasta hariduskohordis väärtustasid hea teenistuse võimalusi suhteliselt võrdselt nii keskmise kui ka kõrgema haridusega inimesed.

Pärast kooli lõpetamist tõusis palga tähtsus veidi, kuid vähenes mõnevõrra 1970. aastatel ning 1990. alguseks suurenes taas. Tabel 1 näitab, et sõjajärgses põlvkonnas hindasid nii keskkharidust omandavad kui ka ülikoolis õppivad noormehed sissetulekuid kõrgemalt kui tütarlapsed. Analoogsed traditsioonilised soolised erinevused ilmnisid ka 1970. aastate lõpul nii keskmise kui ka kõrgema haridusega vastajate seas, kuid 1990. aastate alguses neid enam ei avaldunud.

**Tabel 1.** Varasema ja hilisema hariduskohordi tööväärtushinnangute keskmiste erinevused soo alusel (statistiline olulisus tasemel  $p < 0,05$ ). Naiste kõrgemad hinnangud on tähistatud miinusemärgiga.

	haridus	kesk	kõrgem*	kesk	kõrgem	kesk	kõrgem	kesk	kõrgem	kesk	kõrgem	kesk
	vanus	18/18	21/22	21/22	25/27	-/27	31/32	31/32	43/39	43/39	1991/2004	1991/2004
	aaasta	1966/1983	1969/1987	1969/1987	1973/1992	-1992	1979/1997	1979/1997	1991/2004	1991/2004	1991/2004	1991/2004
pidev enesetäendamise	varasem	-0,06	-0,13	-0,02	-0,07	-	-0,06	-0,01	-0,03	0,00		
pidev enesetäendamise	hilisem	-0,01	0,01	0,00	0,08	-0,03	0,00	-0,13	-0,24	-0,20		
loovus ja originaalsus	varasem	0,02	0,03	0,04	0,15	-	0,18	0,09	0,05	-0,02		
loovus ja originaalsus	hilisem	-0,14	-0,07	-0,17	0,06	-0,14	0,01	-0,13	-0,12	-0,12		
kasutada oma võimeid	varasem	-0,01	-0,08	0,01	0,02	-	0,01	0,05	0,03	0,02		
kasutada oma võimeid	hilisem	-0,04	0,09	-0,03	0,02	-0,03	-0,02	-0,07	-0,12	-0,16		
-	varasem	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
pidev erialane enesetäendamise	hilisem	-0,04	0,04	0,01	0,07	-0,06	-0,12	-0,06	-0,19	-0,21		
-	varasem	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
meeldiva alaga tegelemine	hilisem	-0,15	-0,06	-0,14	0,00	-0,08	-0,11	-0,08	-0,05	-0,20		
-	varasem	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
oma töö resultaatide nägemine	hilisem	-0,03	0,10	-0,10	0,08	0,01	-	-	0,02	-0,14		
hea teenistus	varasem	0,14	0,06	0,06	0,07	-	0,09	0,14	0,01	0,02		
hea teenistus	hilisem	0,15	0,16	0,08	0,03	0,07	0,03	0,03	0,04	-0,04		
tuttavate ja sõprade tunnustus	varasem	-0,09	0,03	0,01	-0,04	-	0,07	0,04	0,08	0,06		
tuttavate ja sõprade tunnustus	hilisem	0,16	0,30	0,26	0,31	0,29	0,15	0,17	0,07	0,29		
kõrge ühiskondlik positsioon	varasem	0,09	0,18	0,06	0,13	-	0,19	0,02	0,20	0,02		
kõrge ühiskondlik positsioon	hilisem	0,15	0,40	0,02	0,42	0,06	0,12	0,03	0,10	0,06		
rahulik ja stabiilne tulevik	varasem	0,08	0,09	0,05	-0,13	-	0,06	0,05	-0,05	-0,03		
rahulik ja stabiilne tulevik	hilisem	0,04	0,03	0,05	0,00	0,08	-0,05	-0,07	0,02	-0,02		
ametialane töus	varasem	-	-	-	0,17	-	0,24	-0,02	0,27	-0,05		
ametialane töus	hilisem	0,14	0,44	-0,08	0,35	0,00	0,07	0,01	-0,06	-0,05		

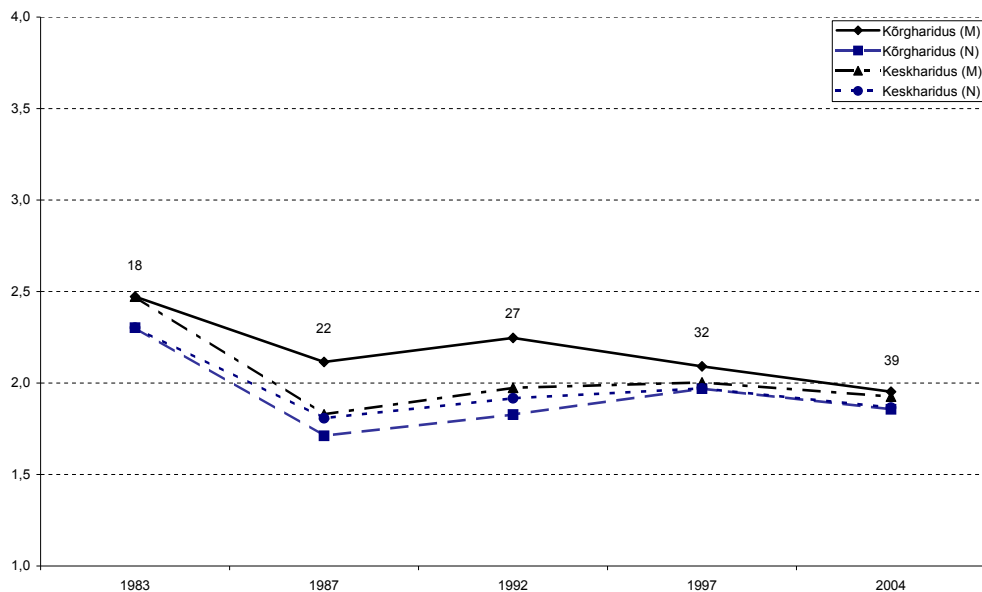
võimalus juhtida inimesi	varasem	0,01	0,12	0,02	0,15	-	0,19	0,04	0,35	0,08
-	hilisem	-	-	-	-	-	-	-	-	-
puhas ja füüsiliselt kerge töö	varasem	-0,02	-	-0,15	-	-	-0,12	-0,23	-0,17	-0,27
puhas ja füüsiliselt kerge töö	hilisem	-0,08	-0,15	-0,48	-0,10	-0,19	-0,24	-0,09	-0,44	-0,30
-	varasem	-	-	-	-	-	-	-	-	-
mõningane vabadus tööaja kasutamisel	hilisem	0,17	0,05	-0,10	0,17	0,11	0,10	0,13	-0,06	0,00
kasulikkus teistele inimestele	varasem	-	-0,17	-	-0,19	-	-0,09	-0,05	-0,05	-0,06
kasulikkus teistele inimestele	hilisem	-0,25	0,01	-0,16	-0,02	-0,11	-0,13	-0,08	-0,32	-0,08
kasulikkus rahvamajandusele	varasem	-0,01	0,02	0,06	0,05	-	0,11	0,02	0,08	-0,09
kasulikkus ühiskonnale	hilisem	-0,14	0,08	-0,12	0,07	0,07	-	-	-0,25	-0,06
suhelda inimestega	varasem	-	-	-	-	-	-	-	-	-
suhelda inimestega	hilisem	-0,26	-0,37	-0,32	-0,19	-0,31	-0,27	-0,24	-0,22	-0,14

\* Respondendid olid selles uuringuetapis osalemise ajal veel tüliõpilased.

Lisast 2 näeme, et alates kooli lõpetamisest hindavad 1983. aasta hariduskohorti kuuluvad respondendid vahendväärtustest kõige kõrgemalt head teenistust. Võitjate põlvkonnas hakkasid juba keskhariduse omandamise järel piirjooni võtma haridusest tulenevad eelistused. Nimelt kaldusid noored töötajad väärtustama töötasu ülikooli astunud respondentidest kõrgemalt. Nii abiturientide kui ka üliõpilaste ja noorte tööliste seas ilmnemise esialgu samuti traditsioonilised soolised erinevused. Edaspidi need aga taandusid, kui esmalt kõrg- ja seejärel ka keskharidusega naised hakkasid üha enam väärtustama head töötasu. Viimased statistiliselt olulised soolised erinevused ilmnemise 1990. aastate alguses.

Sõjajärgses põlvkonnas vähenes tuttavate ja sõprade tunnustuse saavutamise olulisus pärast keskkooli lõpetamist, kuid tõusis taas pöördele 1990. aastate alguses. Silmatorkavaid erinevusi kõrg- ja keskharidusega vastajate hin-

naangutes ei ilmnemine. Tabelist 1 võib järeldada, et ainsad olulised soolised erinevused sõjajärgses põlvkonnas ilmnemise keskkooli lõpetamise ajal, kui neidude jaoks oli tunnustuse saavutamise olulisem kui noormeeste jaoks. 1983. aasta hariduskohordis hinnati pärast keskhariduse omandamist sõprade tunnustuse olulisust samuti madalamalt. Keskharidusega noorte töötajate tunnustusvajadus oli 1980. aastate lõpul veidi kõrgem kui üliõpilastel. Kuigi 1990. aastate alguses olid erineva haridustasemega vastajate hinnangud suuresti sarnased, hindasid kümnendi teisel poolel keskharidusega vastajad tuttavate ja sõprade tunnustust juba olulisemaks kui kõrgharidusega respondendid. Võitjate põlvkonda kuuluvad keskharidusega mehed hindasid tuttavate ja sõprade tunnustust oluliselt tähtsamaks kui sama haridustasemega naised, vaid kõrgharidusega respondentide seas polnud soolised erinevused 2004. aastal statistiliselt olulised.



**Joonis 2.** Töö peaks andma võimaluse saavutada kõrget positsiooni ühiskonnas (võitjate põlvkonna hinnangute keskmised omandatud hariduse järgi skaalal 1...4).

Näeme lisast 1, et nõukogude ajal (kuni 1990. aastate alguseni) polnud töö rahuliku ja stabiilse tuleviku kindlustamise seisukohalt inimeste jaoks kuigi oluline. Tabel 1 osundab, et süstemaatilisi soolisi erinevusi hinnangutes töökoha kindluse olulisuse kohta üldiselt ei ilmenud. Kuigi 1966. aastal hindasid noormehed töö abil tuleviku kindlustamist olulisemaks kui neiud, pidasid juba 1970. aastate alguses kõrgharidusega naised seda olulisemaks eesmärgiks kui mehed. Hoopis teistsugune suundumus avaldub hilisema põlvkonna suhtumises, sest pärast nõukogude aja lõppu muutus töökoha kindlus inimeste jaoks üha olulisemaks. Eriti tähtis on see keskharidusega vastajate jaoks. Ka võitjate põlvkonnas ilmnemad mõningad kõikuva iseloomuga soolised erinevused. 1990. aastate alguses väärtustasid keskharidusega mehed tuleviku kindlustamist märksa kõrgemalt kui naised, kuid turumajanduse algusaastatel oli töökoha kindlus märksa olulisemaks mureks pigem naiste jaoks.

Sõjajärgne põlvkond hindas kõrge ühiskondliku positsiooni saavutamise võimalusi eespool kirjeldatud vahendväärtustest märksa madalamalt. 1970. aastateks vähenes veidi staatuse tähtsus, kuid hiljem suurenes see uuesti. Kõrgharidusega inimesed tähtsustasid sotsiaalset positsiooni küll veidi rohkem kui madalama haridustasemega respondendid, kuid erinevused polnud kuigi suured. Pärast keskkooli lõpetamist ilmnemad süstemaatilised statistiliselt olulised soolised erinevused vaid kõrgema haridusega respondentide seas, kus mehed hindasid staatuse parandamise võimalusi palju kõrgemalt kui naised.

Lisast 2 on näha, et hilisemas põlvkonnas hinnati vahendväärtustest kõrge ühiskondliku positsiooni saavutamise võimalusi kõigis küsitlustes kõige madalamalt. Pärast keskhariduse omandamist langesid sellele antud hinnangud veelgi. Joonisel 2 on kujutatud võitjate põlvkonna hinnangud ühiskonnas kõrge positsiooni saavutamise kohta soo ja haridustaseme järgi.

Näeme, et kõrgharidusega mehed hindavad seda kõrgemalt kui keskharidusega mehed ja nii kesk- kui ka kõrgharidusega naised. Vastajate kolmekümneandates eluaastates langevad juba mõlema haridustasemega meeste ja naiste hinnangud. Tabel 1 kinnitab, et statistiliselt olulised soolised erinevused ilmnemad 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate alguses keskhariduse omandamise järel ainult kõrgema haridusega vastajate seas, hiljem ei ilmenud kummagi haridustasemega rühmas hinnangutes statistiliselt olulisi erinevusi.

Suhtumist ametialase töusu võimalustesse hakati uurima alles 1970. aastatel. Näeme lisast 1, et ka karjäärivõimalusi hinnati nõukogude ajal üsna madalalt. Üldjuhul hindasid kõrgema haridusega inimesed võimalust ametialaselt tõusta kõrgemalt kui keskharidusega töötajad, vaid 1990. aastate alguses pidasid keskharidusega naised karjäärivõimalusi olulisemaks kui nende kõrgharidusega sookaaslased. Tabelist 1 on näha, et traditsioonilisele soorollile omased statistiliselt olulised erinevused ilmnemad vaid kõrgharidusega vastajate hinnangutes. 1983. aasta koolilõpetajate seas langes ametialase töusu tähtsus veidi 1980. aastatel, kuid tõusis uuesti 1990. aastatel ja hiljem ning naiste hinnangud tõusid kiiremini kui meeste omad. Erineva haridustasemega vastajate hinnangutes olulisi erinevusi ei ilmenud. Selle kohordi hinnangutes ilmnemad olulised soolised erinevused keskhariduse omandamise ajal. Samuti võib kuni 1990. aastate alguseni märgata soolisi erinevusi kõrgharidusega vastajate hinnangutes.

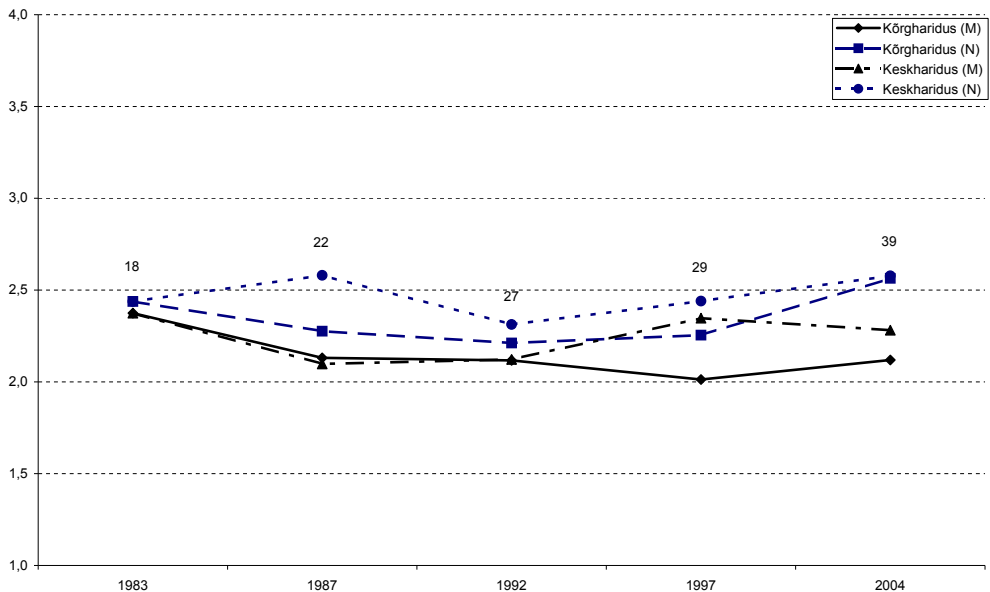
1966. aasta koolilõpetajate elutee uuringus hinnati ka töö kaudu avanevaid võimalusi juhtida inimesi. Võimalusi juhtida teisi inimesi ihaldas väike hulk vastajaid, sõjajärgse põlvkonna puhul oli see karjäärivõimaluste kõrval kõige madalamalt hinnatud vahendväärtuseks. Märkimisväärseid erinevusi kõrgema ja keskmise haridusega vastajate hinnangutes ei täheldatud. Küll aga ilmnemad süstemaatilised soolised erinevused kõrgharidusega vastajate hinnangutes:

alates 1960. aastate lõpust kuni 1990. aastate alguseni hindasid mehed võimalust juhtida inimesi oluliselt kõrgemalt kui naised.

Töö puhtuse ja kerguse olulisust lasti 1966. aasta hariduskohordis keskkooli lõpetamise järel hinnata vaid noortel töötajatel, kuid 1970. aastate lõpul uuriti ka kõrgharidusega töötajate suhtumist. Suhteliselt madalates hinnangutes kuigi olulisi haridustasemest tulenevaid erinevusi ei ilmnenu. Küll aga väärtustasid nii keskmise kui ka kõrgema haridusega naised alates 1960. aastate lõpust töö puhtust ja kergust oluliselt rohkem kui mehed. Ka 1983. aasta hariduskohordis oli hinnang töö puhtuse ja kerguse olulisuse kohta madal. Pärast keskhariduse omandamist langesid vastajate hinnangud veelgi, pärast 1990. aastate algust aga tõusid mõnevõrra. Sellegipoolest jäid nii keskmise kui ka kõrgema haridusega vastajate hinnangud võrdväärselt madalateks. Suhtumises töö kergusesse ilmnemised joonisel 3 kujutatud olulised soo-

lised erinevused juba lõpuklassis ning jäid prevaleerima ka hilisemal eluteel. Tabelist 1 selgub, et vaid 1990. aastate alguses ei olnud kõrgema haridusega vastajate hinnangutes soolised erinevused statistiliselt olulised.

1983. aasta hariduskohordi uuringus hinnati ka tööaja paindlikkuse olulisust. Hinnangud püüsid keskhariduse omandamise järel pikka aega stabiilsetena, kuid langesid veidi 1990. aastate teisel poolel ning tõusid järgmise kümnendi keskpaigaks. Kuigi väga suuri haridustasemest tulenevaid erinevusi hinnangutes ei ilmnenu, kaldusid kõrgharidusega respondendid paindlikku tööaega kõrgemalt väärtustama kui keskharidusega vastajad. Sooliste eelistuste puhul on raske mingit kindlat tendentsi välja tuua. Tabelis 1 ära toodud statistiliselt olulised erinevused näitavad, et pigem kalduvad mehed eelistama teatud vabadust tööaja kasutamisel. Meeste suurem püüe sõltumatuse poole ilmnemise esmalt abituriumis, kuid analoogsed soolised



**Joonis 3.** Töö peaks olema puhas ja füüsiliselt kerge (võitjate põlvkonna hinnangute keskmised omandatud hariduse järgi skaalal 1...4).

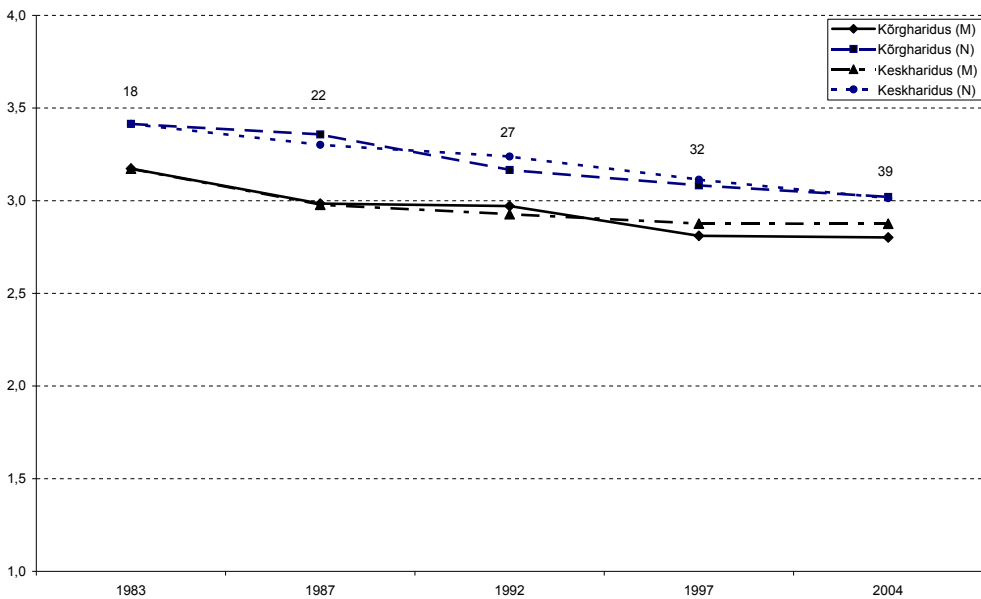
erinevused tulid taas esile alles 1990. aastate alguses haridusest sõltumata kõigi vastajate seas. Keskharidusega meessoost respondendid pidasid paindlikku tööaega ka 1990. aastate lõpus märksa olulisemaks kui naissoo esindajad, hiljem aga olulisi erinevusi ei ilmnunud.

## Soolised erinevused sotsiaalsetes väärtustes

Sõjajärgse põlvkonna puhul on sotsiaalsest väärtustest kõige pikemaajalisemalt uuritud hinnanguid võimalusele olla töö kaudu tollasele majandussüsteemile kasulik. Lisast 1 näeme, et hinnangud langesid järsult keskkooli lõpetamise järel eelkõige üliõpilaste seas. Kuigi alates 1970. aastate lõpust hinnatakse kasulikkust niinimetatud rahvamajandusele ehk riigisotsialistlikule majandussüsteemile taas kõrgemalt, on haridustasemest tulenevad erinevused hinnangutes peaaegu olematud. Samuti ei ilmnunud peaaegu

üldse soolisi erinevusi, vaid 1970. aastate lõpus hindasid mehed kasulikkust riigimajandusele kõrgemalt kui naised. 1983. aasta hariduskohordis paluti uuringus osalenutel hinnata võimalust olla töö kaudu kasulik ühiskonnale. Sotsiaalsest väärtustest osutus see juba keskhariduse omandamise ajal kõige vähem väärtustatuks ning hinnangud langesid kuni 1990. aastate alguseni veelgi. Statistiliselt olulised erinevused tulid esile esmalt 1980. aastatel, kui koolilõpetajate ja keskharidusega noorte tööliste seas hindasid naised võimalust olla kasulik tollasele ühiskonnale kõrgemalt kui mehed. Analoogsed statistiliselt olulised erinevused ilmnesisid ka 2004 aastal kõrgharidusega töötajate seas.

Eristamaks suhtumist rahvamajandusse suhtumisest inimestesse uuriti nõukogude ajal ka hinnanguid võimalusele olla kasulik teistele inimestele. Need hinnangud olid juba kõrge- mad. Tabelist 1 näeme, et naised väärtustasid altruismi rohkem kui mehed, vaid 1970. aastate



Joonis 4. Töö peaks andma võimaluse suhelda inimestega (võitjate põlvkonna hinnangute keskmised omandatud hariduse järgi skaalal 1...4).



lõpul ei olnud soolised erinevused keskkharidusega vastajate hinnangutes statistiliselt olulised. Lisast 2 selgub, et 1983. aasta hariduskohordis hinnati sotsiaalsetest väärtustest püsivalt kõige kõrgemalt võimalust olla kasulik teistele inimestele. Keskkharidusega vastajad olid kõrgharidusega respondentidest mõnevõrra altruistlikumad. Näeme, et kuni 1990. aastate alguseni olid nii keskmise kui ka kõrgema haridusega meeste hinnangud suhteliselt stabiilsed, seega tulenesid soolised erinevused just keskkharidusega naiste tõusnud hinnangutest. Taasiseseisvunud Eestis hakkasid kõrgema haridusega meeste hinnangud langema ning 2004. aastal olidki suurimad soolised erinevused just kõrgharidusega respondentide hinnangutes.

Võimalusi suhelda tööl teiste inimestega hindasid 1983. aasta koolilõpetajad kõrgelt ning need hinnangud muutusid vähe. Joonisel 4 on kujutatud soolised erinevused võitjate põlvkonna hinnangutes võimalusele suhelda tööl teiste inimestega, seejuures on arvestatud ka vastajate haridustaset. Näeme, et kuigi vanuse suurenedes vähenes selle olulisus mõlemast soost vastajate arvates, siis hindasid naised haridustasemest, vanusest või ühiskondlikust korrast sõltumata sotsiaalsust kõrgemalt kui mehed.

## Arutelu ja kokkuvõte

Analüüside eesmärgiks oli võrrelda soolisi erinevusi tööväärtustes kahe hariduskohordi hinnangute alusel. Lähema vaatluse alla võeti 1966. aasta keskkoolilõpetajate hinnangud kuni 1990. aastate alguseni ning 1983. aastal keskkhariduse omandanute hinnangud kuni 2004. aastani. Vaadeldavad longituuduuringud võimaldasid kirjeldada sooliste eelistuste dünaamikat kahe erineva majandussüsteemiga ühiskonnas nelja kümnendi jooksul. Peamiseks eesmärgiks oli võrrelda, kas ja kui palju sõltuvad soolised eelistused ühiskondlikest muutustest ja ealistest teguritest. Olemasolevate andmestike iseärasustest tulenevalt osutus võimalikuks võrrelda

vähemalt keskmise haridusega inimeste väärtushinnanguid, parema võrreldavuse huvides jäeti hilisema põlvkonna analüüsides välja vene keelt rääkivate vastajate hinnangud. Parem andmete kvaliteet võimaldab käsitleda põhjalikumalt võitjate põlvkonna väärtushinnangute dünaamikat.

Eeldasime, et nõukogudejärgsel ajal hindasid täiskasvanud naised meestest kõrgemalt nii pideva enesetäiendamise kui ka erialaste teadmiste ja oskuste pideva täiendamise võimalust ning oma võimete kasutamist. Tõepoolest, naised hindasidki nii 1990. aastate teisel poolel kui ka sellele järgnenud kümnendil eneseväljenduslikke väärtusi kõrgemalt kui mehed. Eriti reljeefsed soolised erinevused ilmnesid 2004. aastal ning need olid põhjustatud peamiselt langusest (eelkõige kõrgharidusega) meeste hinnangutes. Kui 1990. aastate lõpul ilmnesid olulised soolised erinevused erineva haridustasemega rühmades, siis ka järgmisel kümnendil väärtustasid enesetäiendamist ja oma võimete kasutamist meestest kõrgemalt nii keskmise kui ka kõrgema haridusega naised.

Beck (2005) viitab naiste soorolli muutumisele, rõhutades, et meeste sooroll on jäänud samal ajal suuresti muutumatuks. Naised ei tõtta nüüdisaegses industriaalühiskonnas enam kiiresti peret looma nagu varem põllumajanduslikus ühiskonnas, vaid nad püüavad kindlustada oma tulevikku hea hariduse omandamisega, mis võimaldab neil hiljem ka oma tööalast karjääri edendada.

Rämmer (2005) täheldas siin ilmnenuid põlvkonnasiseste erinevustega analoogsete suundumuste esiletulekut nõukogude aja ja sellele järgnenud aja koolilõpetajate väärtushinnangute võrdluses. Ta märkas, et soolised nihked toimusid just eesti rahvusest noorte neidude hinnangutes, seega ei pruugi selline suundumus mitte-eestlaste puhul ilmned. Kohortide võrdlus näitab, et pikemas perspektiivis on tegemist sügavamate nooremajaloolset eestikeelset elanikkonda puudutavate ühiskondlike muutuste tagajärgedega.

Meie analüüsid kinnitavad ka Saarniidu (2000) tõdemust, et põlvkondadevahelised väärtusemuutuste erinevused on kiiremad kui põlvkondadesisesed. Samuti kinnitavad need Ingleharti (2006) seisukohta, et elutingimused kujundavad väärtusi.

Tööturu olukord on pärast nõukogude aja lõppu kardinaalselt muutunud. Kui riigisotsialistlikus majandussüsteemis oli kõige lihtsam töö garanteeritud kõigile inimestele, sõltumata nende oskustest ja võimekusest, siis turumajandusele üle läinud Eestis eeldab hea töö saamine ja säilitamine kvalifikatsiooni omandamist ja pidevat enesetäiendamist. Tänapäevases järjest keerulisema tehnoloogiaga töömaailmas ei räägita üha enam mitte ainult vajaliku hariduse omandamisest, vaid ka täiendusõppest ning professionaalsetest oskustest, mis eeldavad pidevat uuen dustega kaasaskäimist. Töölase ettevalmistuse ühe peaesmärgina nähakse konkurentsivõimet tööturul. Naised tunnetavad meestest teravami ni, et konkurentsile avatud turumajandusliku Eesti ettevõtetes tuleb vähegi tulusama töökoha saamiseks ning sellel püsimiseks vajaliku kvalifikatsiooni ja oma konkurentsivõime säilitamiseks ennast pidevalt täiendada näiteks erinevatel täiendkoolitustel osalemise kaudu. Ühiskondlike tegurite tähtsust kinnitas ka Elizuri (1994) tööväärtuste võrdlusuuring, mis näitas, et soolised erinevused hinnangutes enesetäiendamisele ja oma võimete kasutamisele võivad erinevates maades olla erinevad.

Analüüside tulemused näitavad, et soolised erinevused pideva enesetäiendamise ja oma võimete kasutamise väärtustamises ilmn esid õppurite seas ka 1960. aastate lõpul. Ühelt poolt võib öelda, et naistudengite puhul oli tegemist haridusliku eliidiga, paljudest neist said hiljem tippspetsialistid (Helemäe, Saar ja Võõrmann 2000). Teisalt saab neid erinevusi selgitada ka tollal domineerinud mõtteviisiga. Nõukogude ajal valitsenud ideoloogias rõhutati, et töö pakub enesearendamise võimalusi. Isiksuse igakülgne areng oli ametliku propaganda teljeks. Küllap

mõjutas ka hilisema kohordi kõrgharidusega naiste hinnanguid tippspetsialistide suur osakaal uuringus osalejate seas.

Eeldasime, et 1960. ja 1970. aastatel hindasid mehed loovust ja originaalsust veidi kõrgemalt kui naised ning et alates 1980. aastatest, mil sai alguse väärtusteadvuse pragmatiseerumine, võis ka loomingulisuse hindamine naiste seas varasemast märksa olulisemaks muutuda. Tõepoolest, varasema põlvkonna hinnangutes ilmn esid meeste kõrgemad hinnangud 1970. aastatel, kuid hilisemas kohordis väärtustasid juba lõpu klassi tüdrukud loovust ja originaalsust rohkem kui noormehed. Edaspidi ilmn esid statistiliselt olulised soolised erinevused vaid keskharidusega vastajate hinnangutes. Kuigi kõrgharidusega respondentide hinnangutes olulisi soolisi erinevusi ei ilmn enud, olid need oluliselt kõrgemad kui uuringus osalenud madalama haridustasemega osalenute hinnangud.

Saarniidu (2000) esile toodud väärtusemuutused ei puudutanud ainult muutusi väärtushierarhiates, vaid hõlmasid ka soolisi nihkeid. Mortimeri ja Lorence'i (1995) täheldatud soolised nihked eneseteostuse väärtustamisel ilmn esid ka 1983. aasta hariduskohordi hinnangutes. Ülikooli lõpetanud naised väärtustasid loovust sama haridustasemega meestega võrdselt, kuid keskmise haridusega vastajatest väärtustasid naised seda rohkem kui mehed. Küllap peituvad taoliste väärtuseelistuste põhjused siin ühelt poolt juba keskkoolijärgses eristumises, kui koolisüsteemi läbinud poisid on omandanud kas kutsehariduse või ülikooli kasuks otsustanud. Ilmselt on ka keskhariduse omandanud tüdrukute seas palju neid, kes ülikooli ukse taha jäädes tööl eneseteostusvõimalustest puudust tunnevad.

Samuti eeldasime, et olulisi soolisi erinevusi hinnangutes oma töö resultaate nägemise ja meeldiva alaga tegelemise võimalustele ei ilmne. Ühelt poolt hindasid kõrgema haridusega inimesed neid aspekte kõrgemalt. See pole üllatav, kuna neil on paremad väljavaated leida vahel-

dusrikas ja huvitav amet, kus on võimalik pälvida suuremat tunnustust. Teisalt väärtustasid kõigis longituuduuringu etappides keskharidusega naised meeldiva alaga tegelemise võimalust rohkem kui mehed. 1990. aastate lõpus ilmnasid analoogsed erinevused ka kõrgema haridusega respondentide hinnangutes. Soolised erinevused oma tööpanuse väärtustamises avaldasid keskharidusega töötajate hulgas 1980. aastate lõpul ja 2004. aastal, kuid majanduslike ümberkorralduste ajal neid ei ilmnenu.

Eeltoodu viitab sellele, et eriti kõrgema kvalifikatsiooniga töötajad tunnevad end tööst võõrandununa. Mõnevõrra üllataval moel puudutab võõrandumine keskharidusega inimeste seas naisi teravamini kui mehi. Ilmselt kalduvad selles haridusrühmas olevad naised võtma tööd meestest rohkem südamesse. Samas osutavad varasemad (Täht ja Unt 2002) analüüsid, et naised on töölabirääkimistel järeleandlikumad, kaldudes seetõttu meestest kergemini vastu võtma viletsamaid töid. Kohortide võrdlus kinnitab samuti Mortimeri ja Lorence'i (1995) tähelepanekuid selle kohta, et naised võivad väärtustada tööga kaasnevat eneseteostust isegi kõrgemalt kui mehed. Hansson (2009) järeltab Statistikaameti tehtud tööjõu-uuringute põhjal, et meeste ja naiste kriteeriumid töö tähenduse hindamisel on sarnased.

Eneseväljenduslike väärtuste puhul on kõige tähelepanuväärsemaks eripäraks see, et kõrgharidusega inimesed väärtustavad neid rohkem kui madalama haridustasemega inimesed. Soolistest erinevustest aga väärrib märkimist, et pärast nõukogude aja lõppu on eneseväljenduslikud väärtused muutunud naiste jaoks järjest olulisemaks.

Eeldasime, et aja jooksul on Eestis traditsioonilised erinevused töö tasustamisel, mille järgi peavad mehed head töötasu naistest olulisemaks, küll taandunud, kuid ei ole lõplikult kadunud. Tõepoolest, tavapärased soolised erinevused hinnangutes töö tasustamisele ilmnasid vaid varasema kohordi hinnangutes kuni 1970.

lõpuni ja hilisemas kohordis kuni 1990. aastate alguseni, kui keskmise haridusega mehed töö tasustamist märksa rohkem väärtustasid kui naised.

Rämmer (2008a) põhjendab materiaalsete väärtuste tähtsust nõukogudejärgsel ajal ühelt poolt siirdeühiskonnas valitseva suurema ebakindlustundega, teisalt aga asjaoluga, et defitsiidühiskonnast pääsenud inimestel avanes siis võimalus hankida endale tarbeesemeid, millest nad varem vaid unistada võisid. Nõukogudejärgses Eestis on töö valdavale osale inimestest endiselt peamiseks elatusvahendite hankimise ja elustandardi säilitamise viisiks (Hansson 2009). Kõrgharidusega mehed said majandustõusust ka suurt materiaalselt kasu. Materiaalselt olukorda siirdeajal on põhjalikult kirjeldanud Helemäe, Saar ja Võõrmann (2000). 1960. aastatest kuni 1980. aastateni diferentseeris haridus ainult naiste sissetulekuid, väikseim vahe oli kõrgema haridusega meeste ja naiste palga vahel. Alates 1990. aastatest hakkas haridustase ka meeste palka mõjutama. Rämmeri (2011) hilisemate analüüside valguses saab väita, et suhtumist sissetulekuid puudutavate traditsiooniliste sooliste erinevuste taandumisse võib seletada Eesti siirdeprotsesside eripäradega, sest erinevad uuringud võivad anda erinevaid tulemusi. Näiteks 2008 aastal läbiviidud Euroopa Väärtusuuring tõi välja täiskasvanud elanikkonna suhtumises palka küll soolised erinevused, kuid need ei olnud eriti suured. Kuigi võitjate põlvkonnas pidasid keskharidusega inimesed sissetulekuid tähtsamaks kui kõrgharidusega inimesed, ei ilmnenu nende hinnangutes turumajanduslikku ühiskonda astunud Eestis enam olulisi soolisi erinevusi. Samas on ka teistsuguste tulemustega uuringuid. Täht ja Unt (2002) väidavad, et töökohavahetusel on meeste palgaootused kõrgemad kui naistel ja ka paljud naised jagavad sellist vaadet, et mehed peaksid saama kõrgemat palka (Helemäe, Saar ja Võõrmann 2000). Ka 2004. aasta Euroopa sotsiaaluuringus (Rämmer 2008b) pidasid eesti mehed töö eest saadavat

sissetulekut palju tähtsamaks kui naised. Sellest tulenevalt võib eeldada, et lähitulevikus võivad ka teistes uuringutes ilmned a analoogsed traditsioonilised soolised erinevused. Pole kahtlust, et võitjate põlvkonna longituuduuringus osalejad kuuluvad kõrgemalt haritud ja suhteliselt edukamasse elanikkonnarühma. Olulist rolli palgahoiakute kujunemisel mängib ka erialane stratifikatsioon. Kuigi Helemäe, Saare ja Vöörmanni (2000) sõnul oli selle põlvkonna naistel tavapäraselt meestest raskem juhi ametisse jõuda, töötas suur osa neist tippspetsialistidena ja nad olid ka madalama positsiooniga inimestest paremini tasustatud.

Eeldasime, et mehed väärtustavad nii töö kaudu saavutatavat tuttavate ja sõprade tunnustust kui ka kõrget ühiskondlikku positsiooni rohkem kui naised. Samuti eeldasime, et kõrget ühiskondlikku positsiooni väärtustavad keerukamat ja põhjalikumat ettevalmistust ehk kõrgemat haridust nõudvate elukutsete esindajad. Tõepoolest ilmnisid statistiliselt olulised soolised erinevused sõjajärgse põlvkonna kõrgharidusega esindajate hinnangutes kõrge ühiskondliku positsiooni tähtsuse kohta. Kõrgharidusega meeste hinnangud olid kogu uuringu vältel oluliselt kõrgemad kui ülejäänute hinnangud. Teiste inimeste tunnustuse väärtustamises selliseid soolisi erinevusi ei ilmnenu. Ka võitjate põlvkonnas väärtustasid kõrgharidusega mehed alates 1980. aastate lõpust kuni üleminekuajani ühiskondlikku positsiooni palju rohkem kui naised, kuid hiljem erinevused vähenesid. Tõenäoliselt korvas võitjate põlvkonna tunnustusvajaduse see, et pärast turumajandusele üleminekut saavutasid nad ühiskonnas kõrge positsiooni. Huvitaval kombel väärtustasid 1983. aasta hariduskohordis nii kõrg- kui ka keskharidusega mehed töö kaudu saavutatavat sõprade tunnustust nii nõukogude ajal kui ka hiljem kõrgemalt kui sama haridustasemega naised. Seega leidis kinnitust, et ihaldatava positsiooni ja tunnustuse suurem tähtsus ei sõltu mitte niivõrd haridusest, vaid soost.

Eeldasime, et nõukogude ajal oli tööga rahuliku ja stabiilse tuleviku kindlustamine pigem meeste mure ning turumajanduslikus ühiskonnas tunnevad naised meestest rohkem muret töökoha olemasolu pärast. Selgus, et selliseid süsteemseid soolisi erinevusi nõukogude ajal ei ilmnenu. 1960. aastate keskkoolilõpetajate seas olid noormeeste hinnangud neidude omadest küll oluliselt kõrgemad, kuid 1970. aastate alguses väärtustasid kõrgharidusega naised tööga tuleviku kindlustamise võimalusi oluliselt rohkem kui mehed ning hiljem ei esinenud selle põlvkonna hinnangutes olulisi soolisi erinevusi. Hilisema põlvkonna hinnangutes ilmnisid olulised soolised erinevused turvalisust kõrgemalt väärtustanud keskharidusega vastajate seas 1990. aastate algul, kui töökoha kindlus oli meeste jaoks suuremaks mureks. Sama kümnendi lõpus oli olukord aga vastupidine – keskharidusega naised väärtustasid töökoha kindlust rohkem kui mehed. Seega võib öelda, et eeldused leidsid kinnitust vaid osaliselt.

Pole üllatav, et töökoha kindlus on viimaste kümnendite jooksul palju olulisemaks muutunud. Kui nõukogude ajal oli riigitööl käimine kõigile kohustuslik ja riik kindlustas kõigile kindla töökoha, siis turumajanduslikus Eestis on ühelt poolt inimestel endil võimalus oma oskuste, teadmiste ja vilumuste ning kogemuste piires isiklikku töökarjääri kujundada, teisalt aga valitseb nõukogude ajaga võrreldes märksa suurem ebakindlus töökoha säilimise suhtes. Helemäe (2005) väidab, et arenenu majandusega maades on madalama haridusega inimestel kvalifitseeritumatest raskem tööturul püsida. Muutustele ühiskonna mentaliteedis osutasid juba 1990. aastatel ka muutused ühiskondlikes diskursustes. Kui veel 1980. aastate lõpuni andis ametlik ideoloogia mõista, et riik kannab hoolt inimeste käekäigu eest, siis järgmisel kümnendil valitsevaks muutunud liberaalse ideoloogia järgi vastutab inimene oma tuleviku kindlustamise eest ise. Beck (2005) nimetab taolist isiklikest valikutest sõltuvat ühiskonda riskiühiskonnaks.

Tõine tegevus annab inimestele võimaluse seada sihte ja akumuloida vahendeid oma elu korraldamiseks ja tuleviku kindlustamiseks. Taoliste individuaalsete valikute tegemine paneb inimeste õlule oluliste tagajärgedega riske, mida varem maandas riik. Kindel töökoht kompenseerib turuühiskonnas järsult suurenenud turvalisusevajadust ning üleminekuühiskonnas on kindla töökooha olemasolu naiste jaoks samavõrra oluline kui meestele. Naiste muutunud tööturuootustele viitab ka Tähe ja Undi (2002) tõdemus, et nõukogudejärgsel ajal on suurenenud nende naiste osakaal, kelle arvates ei tohiks meestel enam olla tööturul eelisõigusi. Meie oletus väärtushinnangutes avalduvate sooliste erinevuste kohta leidis siiski vaid osaliselt kinnitust. Seda võiks selgitada Tähe ja Undi välja toodud naiste madalama töötuse määra ja väiksema töö kaotamise riskiga. Samuti on naiste seas enam neid, kelle töötasu baseerub kindlal kuupalgal (Helemäe 2006).

Eeldasime, et kõrgema haridusega mehed väärtustavad ametialast tõusu ja võimalust juhtida teisi inimesi rohkem kui naised. Tööpoolest, kõrgharidusega mehed hindasid karjääri ja juhtimisvõimalusi kõrgemalt kui sama haridustasemega naised. Eriti meestele omased eelistused ilmnisid selle sõjajärgse põlvkonna hinnangutes, kel oli ülikooliharidus, kuid ka hilisemas kohordis avaldusid kõrgharidusega respondentide seas kuni 1990. aastate alguseni olulised soolised erinevused. Kõrgharidusega naiste hinnangud positsiooni ja staatuse olulisusele sarnanesid keskharidusega meeste ja naiste hinnangutega. Karjäär väljendab oma olemuselt maskuliinsust, võimu suurenemist. Samuti annab juhi positsioon suurema vabaduse oma tööaega kontrollida. Kohortide võrdluse põhjal võib öelda, et nõukogude ajal oli tööalane staatus kõrgharidusega meeste jaoks tähtsam kui madalama haridustasemega meeste ja nii kõrg- kui ka keskharidusega naiste jaoks, kuid hiljem enam olulisi erinevusi ei esinenud. Ülaltoodu näitab, et hinnanguid

mõjutas võitjate põlvkonna reaalne edukus nõukogudejärgsel ajal.

Nõukogude ajal edutati inimesi formaalsete näitajate alusel. *Laissez-faire* reeglite järgi ümberorienteerunud Eestis löödi see süsteem 1990. aastatel põhjalikult segi. Ametiredelil edasijõudmise aluseks sai esmalt iga inimese võimekus tööülesannetega toime tulla, sageli osutusid otsustava tähtsusega faktoriteks isiklik läbilõigivõime ning inimestevahelised sotsiaalsed võrgustikud. Paas (2005) väidab, et 1990. aastatel moodustasid kõige olulisema osa lähemast tutvusringkonnast, kelle poole võis abi saamiseks pöörduda, töökaaslased ning perekonnataavad. Ka Kazjulja (2002) toob välja, et pärast majanduse ümberstruktureerimist sai enamik tööturul hõivatutest oma viimase töökooha mitteformaalseid kanaleid kasutades. Helemäe, Saar ja Võormann (2000, 159) kirjutavad, et sõltumata tegevusala soolisest segmenteeritusest suurenes üleminekuajal meesoost juhtide arvukus mõlemas põlvkonnas. Seega võib öelda, et mõlema põlvkonna kõrgharidusega mehed olid orienteeritud kuni majanduse turumajanduslikele alustele ümberstruktureerimiseni nii kõigist madalama haridusega inimestest kui kõrgharidusega naistest rohkem võimuga seotuvatele ametitele ning töökohavahetusega on neil naistest suurem tõenäosus ka karjääriredelil edasi liikuda. Soolise võrdõiguslikkuse monitoring (Helemäe 2006) näitas, et Eestis valitseva ühiskondliku arvamuse kohaselt on mehed rohkem karjäärile orienteeritud kui naised. Võib eeldada, et kõrgharidusega meeste karjääriootusi võiks turumajandusega kohandumise ajal langetada taolised turumajanduslikus ühiskonnas kättesaadavaks muutunud kompensatsioonimehhanismid, nagu suurenenud sissetulekud ja muutused edutamismehhanismides. Samal ajal võiks siingi naiste mõnevõrra suurenenud ootusi põhjendada osaliselt Tähe ja Undi (2002) tähelepanekuga, et naiste seas on suurenenud ootused sooliselt võrdsetele võimalustele tööturul. Võib öelda, et meie eeldus meeste suuremast

orienteeritusest karjäärile ja sellega kaasnevale võimule leidis kinnitust.

Eeldasime, et sõltumata ajast, vanusest ning haridustasemest hindavad naised töö puhtust ja kergust oluliselt kõrgemalt kui mehed. Tõepoolest selgus, et sõltumata ühiskonnakorrast väärtustasid naised töö puhtust ja füüsilist kergust rohkem kui mehed. Üksnes 1990. aastate teisel poolel hindasid keskharidusega mehed eelnevat väärtusi pisut kõrgemalt kui kõrgharidusega naised.

Samas ei ole Rämmeri (2005) poolt tähele pandud 1980. aastate alguse ja 1990. aastate teise poole koolilõpetajate väärtushinnangute võrdluses ilmnenud töö kerguse tähtsuse suurt tõusu võitjate põlvkonna seas aset leidnud, Tõenäoliselt on kokkupuuted reaalse töömaailmaga teinud siin oma korrektiivid. Kuna kõrgharidust eeldavad tööd on juba oma olemuselt füüsiliselt kergemad ja puhtamad, siis võib eeldada, et madalama haridusega inimeste jaoks on tegemist nii-öelda puudusväärtusega ehk siis nad tajuvad kõrgemalt haritute suuremat lõhet tegelikuse ja ihaldusväärse vahel. Küllap on suurem osa soolisest variatiivsusest seletatav soorollidega, on ju nende kohaselt ühelt poolt naistele omasem hoida korda ja puhtust, ning teisalt on ka füüsiliselt raskemad tööd olnud läbi aegade meeste pärusmaaks, sõltumata sellest, kas tegu on riigisotsialistliku või turumajandusele orienteeritud majandusega. Seega võib öelda, et meie eeldus leidis täielikku kinnitust.

Kuigi instrumentaalsetes väärtustes on palju maskuliinsust, võib olulisema suundumusena välja tuua vanusest, haridusest või ühiskonnakorrast sõltumatut naiste kalduvust eelistada puhtamat ja füüsiliselt kergemat tööd. Kuigi võitjate põlvkonnas hindasid mehed haridusest ja vanusest sõltumata tuttavate ja sõprade tunnustust oluliselt tähtsamaks kui naised, ei saa neis hinnangutes ilmnenud sooliste erinevuste alusel siiski ühiskondlike tegurite tähtsust välistada, sest võrreldavas vanuses sõjajärgse põlvkonna esindajate väärtushinnangutes selli-

seid soolisi erinevusi ei ilmnenud. Soolised erinevused hinnangutes ametialasele karjäärile ja ühiskondlikule positsioonile sõltusid sõjajärgse põlvkonna puhul haridustasemest ning võitjate põlvkonna puhul kujundasid neid tugevasti ühiskondlikud muutused. Kuigi nõukogude ajal hindasid mehed head teenistust kõrgemalt kui naised, tõusid hilisemal ajal ka naiste hinnangud ning pärast majandusreforme olulisi soolisi erinevusi enam ei ilmnenud. Seega võib öelda, et ühiskondlikud tegurid osutusid haridusest ja soost olulisemateks instrumentaalsete väärtusi kujundavateks teguriteks.

Eeldasime, et kõigis mainitud aspektides hindavad naised sotsiaalseid väärtusi kõrgemalt kui mehed. Kohortide väärtushinnangute analüüsid päris üheselt seda siiski ei kinnita. Kuigi mõlema põlvkonna esindajad hindasid kõige kõrgemalt võimalust olla kasulik teistele inimestele, väärtustasid sõjajärgse põlvkonna naised altruismi märksa rohkem kui mehed. Sarnane suundumus ilmnes ka võitjate põlvkonnas, aga seal peamiselt keskharidusega vastajate seas. 1990. aastatel vähenes altruismi väärtustamine nooremas kohordis eriti kõrgharidusega meeste seas. Naiste hinnangute pikaajaline langus lõppes pärast sajandivahetust ja seejärel hakkasid nende hinnangud järsult tõusma. 2004. aastal, hoogustuva majanduskasvu ajal ilmnisid statistiliselt olulised erinevused ka kõrgharidusega vastajate seas ning need olid siis ka eelnevatest suurimad. Sõjajärgse põlvkonna uuringu osalenutel paluti hinnata võimalust olla töö kaudu kasulik rahvamajandusele. Enese kasulikkust riigisotsialismile väärtustasid üliõpilased vähem kui töölisnoored. 1970. aastatel kaldusid mehed seda kõrgemalt hindama kui naised. 1983. aasta koolilõpetajate jätku-uuringus osalenute hinnangutes võimalusele olla kasulik ühiskonnale ilmnisid erisuunalised muutused. Kuni 1990. aastate alguseni oli peamiseks hinnanguid diferentseerivaks teguriks haridus ning keskharidusega vastajate hinnangud olid kõrgemad. Samuti hindasid keskharidusega noored



naised kuni 1980. aastate lõpuni kasulikkust ühiskonnale ka sama haridustasemega meestest kõrgemalt. 2004. aastaks olid hinnangud muutunud: kuigi kõrgharidusega meeste hinnangud olid jäänud 1990. aastate algusega samale tasemele, olid kõrgharidusega naiste hinnangud järevalt tõusnud ning nad väärtustasid kasulikkust ühiskonnale märksa rohkem kui kõik mehed ja keskharidusega naised. Seega võib öelda, et sajandivahetusel on sotsiaalsete väärtuste tähtsus tõusnud eelkõige kõrgharidusega naiste seas. Ka võimalusi suhelda tööle teiste inimestega hindasid palju kõrgemalt naised, haridustasemest tulenevad erinevused polnud sooliste kõrval kuigi märkimisväärsed.

Naiste tööde iseloomu mõjutab tugevasti ametite horisontaalne segregatsioon ehk siis naised töötavad suurema tõenäosusega feminiinses segmendis (Helemäe, Saar ja Võormann 2000), mille töökohad on suures osas näiteks avalikus sektoris. Rämmer (2011) toob kahe kümnendi jooksul tehtud Euroopa sotsiaaluringu alusel välja sotsiaalsete väärtuste osatähtsuse tõusu nii Ida-Euroopas laiemalt kui ka Eestis. Kaasa (2011) leidis viimases, 2008. aasta uuringus osalenud maade analüüsis seoseid sotsiaalsete tööväärtuste ja ebakindluse vältimise (lojaalsus tööandjale, ebamäärastes olukordades täpsete juhiste otsimine, töötajatevaheliste konfliktide ja konkurentsi vältimine) vahel. Samuti seostus sotsiaalsete väärtustega vähene inimestevaheline usaldus ja tagasihoidlik osalus vabatahtlikes organisatsioonides. Tema sõnul hindavad madala sotsiaalse kapitaliga maade elanikud sotsiaalseid tööväärtusi kõrgemalt. Kahjuks ei õnnestu meil eluteeuuringute andmetike iseloomust tulenevalt taoliste seoste ilmnenemist soolises plaanis kontrollida. Samas on võitjate põlvkonna puhul tegemist elanikkonna harituma osaga, nad eristuvad ülejäänud täiskasvanud elanikkonnast ka neile üleminekuajal avanenud eneseteostusvõimaluste poolest ja seetõttu võib ka eeldada mõnevõrra teistsuguseid seoseid sotsiaalsete väärtuste vahel.

Kohortide võrdlus kinnitab siiski Mortimeri ja Lorence'i (1995) tõdemust, et naised hindavad häid inimsuhteid kõrgemalt kui mehed. Kohortide võrdlused näitasid, et sõltumata vanusest või ühiskondlikust korrast hindasid naised sotsiaalseid väärtusi kõrgemalt kui mehed.

Vaatamata sellele, et nõukogudeaegsetes uuringutes fikseeritud väärtushinnangutes väljendub tollastele küsimustele (sõnastusest tulenevalt) antud vastustes märkimisväärselt sotsiaalset soovivatust ja normatiivsust, annavad hinnangute soolised erinevused aimu kujunevate väärtuseelistuste dünaamikast. Ühiskonnale kasulikkuse väärtustamise tõlgendamisel tuleb arvesse võtta, et muutunud pole mitte ainult ühiskonnakord ja riik, vaid teisenenud on ka alused, millest lähtuvalt saab interpreteerida eri aegadel antud hinnanguid. Ühiskonnale kasulikkusest veelgi keerulisem on mõtestada nõukogudeaegseid vastuolulise iseloomuga hinnanguid kasulikkusele rahvamajandusele. Ometi ilmnevad nendele küsimustele antud vastustes seaduspärased soolised vastamismustrid. Nägime, et kuigi kasulikkust teistele inimestele hinnati nõukogude ajal püsivalt kõrgemalt kui kasulikkust ühiskonnale, on hinnangutevahelised erinevused 2004. aastal juba palju väiksemad. Seegi nihe kinnitab Ingleharti (2006) väidet, et muutused väärtustes on tingitud muutustest elutingimustes.

Olulisema suundumusena sotsiaalsetes väärtustes võib välja tuua naiste suurema sotsiaalsuse. Tõsi küll, konkreetsete naiste ja meeste väärtushinnangud võivad sõltuda ühiskondlikest teguritest. Viimased põhjustasid näiteks soolisi erinevusi erineva haridustasemega inimeste hinnangutes altruismile. Samas ei sõltunud naiste kõrgemad hinnangud võimalusele suhelda inimestega ei haridusest ega ühiskondlikest teguritest.

Kahes longituuduuringus ilmnenuid hinnangute võrdlus võimaldas meil kõrvutada ligilähedases vanuses ja võrreldava haridustasemega uuringus osalenute väärtushinnanguid.



Kahjuks on ülalkirjeldatud longituuduuringud ainsad andmestikud, mille põhjal saab eestlaste tööväärtusi viimastel kümnenditel süstemaatiliselt analüüsida. 1966. aasta keskkoolilõpetajate uuring võimaldas jälgida nõukogudeaegseid väärtushinnanguid 1990. aastate alguseni, mil vastajad olid enamjaolt 43-aastased. 1983. aastal keskhariduse omandanute jätku-uuringus koguti võrreldavaid andmeid kuni 2004. aasta lõpuni, mil respondendid olid enamasti 39-aastased ja nende väärtushinnangutes peegeldub ka ülemineku-aeg kuni majanduskriisile eelnenud buumini. Väärtushinnangutest järelduste tegemist piiras ühelt poolt vastajate haridustase. Kõik respondendid olid sõltuvalt olemasoleva andmestiku eripärast vähemalt keskmise haridusega ning seetõttu ei anna need uuringud ka esinduslikku ülevaadet Eesti täiskasvanud elanikkonnast. Teisalt pole fikseeritud ka kõiki väärtushinnanguid igal andmekogumisetapil, samuti varieerusid veidi küsimuste sõnastused. Eriti raskendas see varasema põlvkonna kümnenditetaguste hinnangute analüüsimist.

Analüüsid näitasid, et oluliseks väärtuste determinandiks oli haridus. Kuna 1960. aastatel polnud keskharidus veel kohustuslik, siis kujutasid tollased keskkoolilõpetajad endast juba kõrgharidusele orienteeritud hariduseliiti ja seetõttu ei osutunud ka haridustase kuigi esinduslikuks väärtusi diferentseerivaks teguriks. Hoopis olulisemaks väärtuste eristajaks osutus haridustase 1983. aastal keskhariduse omandanute seas, sest tollal oli keskharidus kõigile kohustuslik. Võõrmani (2005) sõnul on haridusgruppide väärtushinnanguid tugevasti kujundanud juba keskharidust andva koolitüübi valikul alguse saav tööalane sooline segregatsioon. Samuti näitasid analüüsid, et üldjuhul on ühiskondlikud muutused ealistest iseärasustest märksa olulisemateks väärtuste determinantideks. Nõukogude perioodil ja sellele järgnenud ajal on tööväärtusi kujundanud mõnevõrra erinevad tegurid, 1990. aastate alguses ilmnenu eelnevatest ja järgnevatest

suundumustest erinevad hinnangud tähistavad ülemineku-aega ka ühiskonna väärtusteadvuses. Hariduskohortide võrdluses ilmnes, et vanusest olulisemateks väärtusi kujundavateks teguriteks osutusid ühiskondlikud muutused. Samas näitasid aastakümnetepikkused stabiilsed soolised erinevused sotsiaalsetes väärtustes ning suhtumises töö puhtusesse ja kergusesse, et siire riigisotsialismist vabaturumajandusse ei mõjuta sugugi kõiki eelistusi.

Võib nõustuda Esteri, Brauni ja Vinkeni (2006) tõdemusega, et ühiskonna tööviljakuse suurendamisel on võtmetähtsusega eelkõige muutused kõrge kvalifikatsiooniga töötajaid motiveerivates eneseväljenduslikes tööväärtustes. Seetõttu on rõõmustav näha eneseteostuslike väärtuste tähtsuse tõusu naiste eelistustes viimastel kümnenditel. Seda, kas möödunud kümnendil naiste seas kasvanud altruism võiks tähendada sotsiaalse sidususe suurenemist ühiskonnas, on veel vara öelda. Soolise lõhe ületamiseks peaks ka meeste mõttelaadis muutus toimuma. Käesolevas artiklis kirjeldatud analüüside põhjal võib täheldada, et väärtushinnangud on olulisteks ühiskonnas toimuvate arengute indikaatoriteks ja väärivad edaspidigi põhjalikke uuringuid.

# Kirjandus

- Beck, U. (2005). *Riskiühiskond. Teel uue modernsuse poole*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Elizur, D. (1994). Gender and work values: a structural analysis of work outcomes. *Journal of Social Psychology*, 134, (2), 201–212.
- Ester, P.; Braun, M.; Vinken, H. (2006). Eroding work values? In Ester, P.; Braun, M.; Mohler, P. (eds.), *Globalization, Value Change, Generations*. Brill, Leiden, Boston, 89–113.
- Hansson, L. (2009). Töö tähendus ja töö iseloom. *Rmt-s* Hansson, L. (toim.). *Töö, kodu ja vaba aeg. Argielu Eestis aastatel 1985–2008*. TLÜ rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Tallinn.
- Helemäe, J.; Saar, E.; Vöörmann, R. (2000). *Kas haridusse tasus investeerida? Hariduse selekteerivast ja stratifitseerivast rollist kahe põlvkonna kogemuse alusel*. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn.
- Helemäe, J. (2005). Täishõivejärgset töömaailma diferentseerivad tegurid. *Rmt-s* Kenkmann P.; Saarniit, J. (toim.), *Põlvkonnad muutumas ajas*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 201–223.
- Helemäe, J. (2006). Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005. Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Sotsiaalministeerium, Tallinn. [http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/SVO\\_monitooring\\_2005.pdf](http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/SVO_monitooring_2005.pdf) (23.1.2012)
- Inglehart, R. (2006). East European value systems in global perspective. In Klingemann, H.-D.; Fuchs, D.; Zielonka, J. (eds.), *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Taylor and Francis Group, Routledge, London, 67–84.
- Kaasa, A. (2011). Work values in European countries: empirical evidence and explanations. *Review of International Comparative Management*, 12, (5), 852–862.
- Kazjulja, M. (2002). Kuidas saada hea töö: sidemete olulisus sajandilõpu tööturul. *Rmt-s* Saar, E. (toim.), *Trepist alla ja üles: edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis*. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 108–125.
- Kuks, A. (1934). *Eesti koolinooruse ideaalid*. Keskvangimaja trükikoda, Tallinn.
- Menard, S. (2002). *Longitudinal Research*. Sage, London.
- Mortimer, J. T.; Lorence, J. (1995). Social psychology of work. In Cook, K. S.; Fine, G. A.; House J. S. (eds.), *Sociological Perspectives on Social Psychology*. Allyn and Bacon, Needham Heights, Massachusetts, 497–523.
- Paas, T. (2005). Sotsiaalse võrgustiku piirjooni lähimas tutvusringkonnas. *Rmt-s* Kenkmann P.; Saarniit, J. (toim.), *Põlvkonnad muutumas ajas*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 259–279.
- Roe, R. A.; Ester, P. (1999). Values and work: empirical findings and theoretical perspective. *Applied Psychology: an International Review*, 48, (1), 1–21.
- Rosenberg, M. (1957). *The Nature of Human Values*. Free Press, New York.
- Rämmer, A.; Titma, M. (2002). Tööorientatsioonide teisenemist mõjutavad tegurid. *Rmt-s* Titma, M. (toim.), *30- ja 50-aastaste põlvkonnad uue aastatuhande kümnisel*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 209–252.
- Rämmer, A. (2005). Soolisi ja rahvuslikke erinevusi kahe kümnendi Eesti koolilõpetajate tööväärtustes. *Rmt-s* Kenkmann, P.; Saarniit, J. (toim.), *Põlvkonnad muutumas ajas*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 45–81.
- Rämmer, A. (2006). Naiste võim tulekul? *Haridus*, 5–6, 9–12.
- Rämmer, A. (2008a). Teel tagasi Läände: eestlaste hoiakud ja väärtused post-sovjetlikul ajastul. *Rmt-s* Rämmer, A. (toim.), *Vaateid teelahkelt. Sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika aktuaalseid probleeme Eestis*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 32–64.
- Rämmer, A. (2008b). Tööväärtused Eestis Ida- ja Lääne-Euroopa maade võrdluses. *Rmt-s* Ainsaar, M., Kutsar, D. (toim.), *Eesti Euroopa võrdlustes*. EV Sotsiaalministeerium, Tallinn, 83–100.

- Rämmer, A. (2009). Eesti koolinoorte väärtused. *Rmt-s* Sutrop, M.; Valk, P.; Velbaum, K. (toim.), *Väärtused ja väärtuskasvatust. Valikud ja võimalused 21. sajandi Eestis ja Soome koolis*. Tartu Ülikooli Eetikakeskus, Tartu, 83–117.
- Rämmer, A. (2011). Tööväärtused võrdlevas perspektiivis. *Rmt-s* Talves, K. (toim.), *Sooline ebavõrdsus tööelus: arengud Eestis ja rahvusvaheline võrdlus*. Tartu Ülikool, Tartu, 69–91. [http://www.sh.ut.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=1129020/Sooline+ebavõrdsus+tööelus\\_kogumik2.pdf](http://www.sh.ut.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=1129020/Sooline+ebavõrdsus+tööelus_kogumik2.pdf) (20.11.11)
- Saarniit, J. (2000). Väärtusteadvus ja selle muutused. *Rmt-s Eesti noorsooraport: Eesti noorsoopoliitika ülevaade*. EV Haridusministeerium, Tallinn, 217–225.
- Smith, P. B.; Schwartz, S. H. (1997). Values. In Berry, J. W.; Kagitcibasi, C.; Segall, M. H. (eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology. Volume 3: Social Behavior and Applications*. Allyn and Bacon, London, 77–118.
- Zanders, H. (1994). Changing work values. In Ester, P.; Halman, L.; de Moor, R. (eds.), *The Individualizing Society Value Change in Europe and North America*. Tilburg University Press, Tilburg, 129–153.
- Titma, M.; Helemäe, J. (1996). Occupational values of Estonian generations. In Titma, Mikk; Silver, B. D.; Anderson, B. A. (eds.), *Estonia's transition from State Socialism: Nationalities and Society on the Eve of Independence. Part 3: Social and Economic Life. International Journal of Sociology*, 26, 44–75.
- Titma, M.; Rämmer, A. (2001). Elukutseväärtuste ealine dünaamika ja seda kujundavad faktorid. *Rmt-s* Titma, M. (toim.), *Sõjajärgse põlvkonna elutee ja seda kujundanud faktorid*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 181–224.
- Titma, M. (1979). Formation of young people's orientations towards work. *Acta Sociologica*, 22, (4), 345–359.
- Titma, M. (2001). *Sõjajärgse põlvkonna elutee ja seda kujundanud faktorid*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Titma, M. (2002). *30- ja 50-aastaste põlvkonnad uue aastatuhande künnisel*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Täht, K.; Unt, M. (2002). Soost tulenev ambivalentsus Eesti tööturul. *Rmt-s* Saar, E. (toim.), *Trepist alla ja üles: edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis*. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 126–144.
- Vöörmann, R. (2005). Põlvkonna sooline diferentsierumine. *Rmt-s* Kenkmann P.; Saarniit, J. (toim.), *Põlvkonnad muutuvus ajas*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 224–245.
- Wallace, C.; Pichler, F. (2007). Working conditions and quality of work. A comparison of Eastern and Western Europe. In Alber, J.; Saraceno, C.; Fahey, T. (eds.), *Handbook of Quality of Life in the Enlarged European Union*. Taylor and Francis Group, Routledge, London, 162–174.

**Lisa 1.** Sõjajärgse põlvkonna tööväärtushinnangute sooline dünaamika (hinnangute keskmised, skaala 1...3).

Töö peaks võimaldama...	Vanus	Keskmine					Standardhälve				
		18	21	25	31	43	18	21	25	31	43
	Haridus / aasta	1966	1969	1973	1979	1991	1966	1969	1973	1979	1991
pidevat enese- täiendamist	Kõrgharidus (mees)	2,86	2,69	2,60	2,47	2,93	0,37	0,53	0,52	0,52	0,27
	Kõrgharidus (naine)	2,92	2,83	2,67	2,54	2,97	0,28	0,43	0,48	0,51	0,20
	Keskharidus (mees)	2,86	2,82	-	2,32	2,92	0,37	0,41	-	0,52	0,27
	Keskharidus (naine)	2,92	2,83	-	2,34	2,92	0,28	0,39	-	0,54	0,31
luua ja olla originaalne	Kõrgharidus (mees)	2,49	2,27	2,24	2,32	2,89	0,65	0,69	0,64	0,61	0,36
	Kõrgharidus (naine)	2,47	2,24	2,09	2,14	2,84	0,64	0,67	0,64	0,65	0,42
	Keskharidus (mees)	2,49	2,56	-	2,09	2,77	0,65	0,57	-	0,64	0,45
	Keskharidus (naine)	2,47	2,52	-	2,00	2,78	0,64	0,64	-	0,66	0,49
kasutada oma võimeid	Kõrgharidus (mees)	2,76	2,70	2,75	2,74	2,99	0,47	0,51	0,44	0,44	0,11
	Kõrgharidus (naine)	2,77	2,78	2,72	2,73	2,96	0,49	0,46	0,45	0,44	0,23
	Keskharidus (mees)	2,76	2,81	-	2,62	2,97	0,47	0,39	-	0,50	0,18
	Keskharidus (naine)	2,77	2,80	-	2,57	2,95	0,49	0,41	-	0,54	0,24
hästi teenida	Kõrgharidus (mees)	2,28	2,38	2,19	2,34	2,93	0,60	0,61	0,57	0,57	0,27
	Kõrgharidus (naine)	2,14	2,32	2,12	2,25	2,92	0,58	0,60	0,56	0,54	0,27
	Keskharidus (mees)	2,28	2,43	-	2,39	2,97	0,60	0,57	-	0,60	0,18
	Keskharidus (naine)	2,14	2,37	-	2,26	2,95	0,58	0,62	-	0,58	0,23

*Andu Rämmer / Soolised erinevused sõjajärgse ja võitjate põlvkonna tööväärtustes*

Töö peaks võimaldama...	Vanus	Keskmine					Standardhälve				
		18	21	25	31	43	18	21	25	31	43
	Haridus / aasta	1966	1969	1973	1979	1991	1966	1969	1973	1979	1991
olla sõprade ja tuttavate seas hinnatud	Kõrgharidus (mees)	2,26	2,05	1,76	1,86	2,65	0,65	0,69	0,60	0,56	0,54
	Kõrgharidus (naine)	2,35	2,02	1,80	1,79	2,57	0,67	0,71	0,61	0,60	0,60
	Keskharidus (mees)	2,26	2,00	-	1,87	2,73	0,65	0,65	-	0,56	0,53
	Keskharidus (naine)	2,35	1,99	-	1,83	2,67	0,67	0,71	-	0,62	0,58
saavutada positsiooni ühiskonnas	Kõrgharidus (mees)	1,66	1,80	1,60	1,72	2,26	0,66	0,68	0,57	0,61	0,61
	Kõrgharidus (naine)	1,57	1,62	1,48	1,53	2,06	0,65	0,63	0,56	0,58	0,68
	Keskharidus (mees)	1,66	1,67	-	1,47	2,14	0,66	0,63	-	0,54	0,67
	Keskharidus (naine)	1,57	1,61	-	1,45	2,12	0,65	0,66	-	0,53	0,68
kindlustada rahulikku ja stabiilset tulevikku	Kõrgharidus (mees)	1,98	1,92	1,65	1,97	2,74	0,71	0,71	0,62	0,67	0,50
	Kõrgharidus (naine)	1,90	1,83	1,78	1,91	2,79	0,72	0,71	0,64	0,63	0,47
	Keskharidus (mees)	1,98	1,93	-	2,08	2,90	0,71	0,74	-	0,60	0,33
	Keskharidus (naine)	1,90	1,88	-	2,03	2,93	0,72	0,72	-	0,64	0,27
tõusu ametiredelil	Kõrgharidus (mees)	-	-	1,51	1,65	2,12	-	-	0,60	0,60	0,65
	Kõrgharidus (naine)	-	-	1,31	1,41	1,85	-	-	0,49	0,55	0,67
	Keskharidus (mees)	-	-	-	1,34	1,93	-	-	-	0,53	0,67
	Keskharidus (naine)	-	-	-	1,36	1,98	-	-	-	0,53	0,69

Töö peaks võimaldama...	Vanus	Keskmine					Standardhälve				
		18	21	25	31	43	18	21	25	31	43
		Haridus / aasta	1966	1969	1973	1979	1991	1966	1969	1973	1979
teha puhast ja füüsiliselt kerget tööd	Kõrgharidus (mees)	1,70	-	-	1,36	1,93	0,69	-	-	0,51	0,70
	Kõrgharidus (naine)	1,72	-	-	1,47	2,11	0,72	-	-	0,61	0,76
	Keskharidus (mees)	1,70	1,57	-	1,32	1,98	0,69	0,67	-	0,53	0,69
	Keskharidus (naine)	1,72	1,72	-	1,55	2,24	0,72	0,66	-	0,65	0,74
juhtida inimesi	Kõrgharidus (mees)	1,51	1,58	1,41	1,45	2,15	0,65	0,69	0,63	0,61	0,67
	Kõrgharidus (naine)	1,50	1,46	1,26	1,26	1,80	0,68	0,64	0,48	0,47	0,66
	Keskharidus (mees)	1,51	1,37	-	1,31	2,00	0,65	0,60	-	0,54	0,65
	Keskharidus (naine)	1,50	1,35	-	1,28	1,92	0,68	0,56	-	0,51	0,70
olla kasulik teiste inimestele	Kõrgharidus (mees)	-	2,22	2,09	2,25	2,86	-	0,66	0,61	0,61	0,36
	Kõrgharidus (naine)	-	2,39	2,29	2,34	2,91	-	0,62	0,63	0,55	0,30
	Keskharidus (mees)	-	-	-	2,32	2,86	-	-	-	0,61	0,37
	Keskharidus (naine)	-	-	-	2,37	2,92	-	-	-	0,57	0,30
olla kasulik rahvamajandusele	Kõrgharidus (mees)	2,42	1,96	1,94	2,06	2,40	0,65	0,72	0,61	0,60	0,70
	Kõrgharidus (naine)	2,42	1,94	1,89	1,94	2,31	0,65	0,71	0,58	0,59	0,77
	Keskharidus (mees)	2,42	2,14	-	2,08	2,46	0,65	1,93	-	0,63	0,69
	Keskharidus (naine)	2,42	2,24	-	2,06	2,55	0,65	0,68	-	0,53	0,67

*Andu Rämmer / Soolised erinevused sõjajärgse ja võitjate põlvkonna tööväärtustes*

**Lisa 2.** Võitjate põlvkonna tööväärtushinnangute sooline dünaamika (hinnangute keskmised, skaala 1...4)

Töö peaks...	Vanus	Keskmine					Standardhälve				
		18	22	27	32	39	18	22	27	32	39
		1983	1987	1992	1997	2004	1983	1987	1992	1997	2004
võimaldama pidevat enesetäiendamist	Kõrgharidus (mees)	3,26	3,37	3,55	3,55	3,28	0,63	0,60	0,51	0,53	0,60
	Kõrgharidus (naine)	3,26	3,36	3,46	3,54	3,52	0,61	0,60	0,56	0,54	0,57
	Keskharidus (mees)	3,26	3,22	3,19	3,11	3,05	0,63	0,63	0,66	0,65	0,69
	Keskharidus (naine)	3,26	3,23	3,22	3,24	3,25	0,61	0,64	0,62	0,58	0,65
andma võimaluse töötada loominguiliselt	Kõrgharidus (mees)	2,67	3,07	3,42	3,24	3,21	0,80	0,82	0,61	0,66	0,68
	Kõrgharidus (naine)	2,81	3,15	3,36	3,23	3,33	0,81	0,75	0,64	0,67	0,68
	Keskharidus (mees)	2,67	2,51	2,67	2,61	2,73	0,80	0,88	0,83	0,78	0,82
	Keskharidus (naine)	2,81	2,68	2,81	2,74	2,85	0,81	0,85	0,80	0,78	0,85
võimaldama kasutada oma võimeid	Kõrgharidus (mees)	3,31	3,55	3,63	3,50	3,45	0,62	0,59	0,50	0,53	0,55
	Kõrgharidus (naine)	3,35	3,46	3,61	3,52	3,57	0,63	0,58	0,50	0,56	0,53
	Keskharidus (mees)	3,31	3,25	3,31	3,23	3,21	0,62	0,63	0,58	0,59	0,66
	Keskharidus (naine)	3,35	3,28	3,34	3,30	3,37	0,63	0,65	0,59	0,57	0,61
võimaldama erialaste teadmiste ja oskuste pidevat täiendamist	Kõrgharidus (mees)	3,20	3,34	3,54	3,50	3,32	0,68	0,63	0,51	0,53	0,56
	Kõrgharidus (naine)	3,24	3,30	3,48	3,62	3,51	0,67	0,61	0,56	0,52	0,55
	Keskharidus (mees)	3,20	3,22	3,11	3,22	3,06	0,68	0,64	0,65	0,61	0,71
	Keskharidus (naine)	3,24	3,22	3,16	3,28	3,27	0,67	0,65	0,64	0,58	0,71



Töö peaks...	Vanus	Keskmine					Standardhälve				
		18	22	27	32	39	18	22	27	32	39
		Haridus / aasta	1983	1987	1992	1997	2004	1983	1987	1992	1997
andma võimaluse tegelda meeldiva alaga	Kõrgharidus (mees)	3,38	3,53	3,66	3,49	3,53	0,62	0,56	0,51	0,54	0,50
	Kõrgharidus (naine)	3,53	3,59	3,66	3,60	3,58	0,57	0,55	0,49	0,51	0,56
	Keskharidus (mees)	3,38	3,31	3,40	3,23	3,27	0,62	0,66	0,56	0,63	0,62
	Keskharidus (naine)	3,53	3,45	3,48	3,32	3,47	0,57	0,61	0,59	0,60	0,57
võimaldama näha oma töö resultaate	Kõrgharidus (mees)	3,22	3,44	3,52	-	3,46	0,66	0,60	0,58	-	0,57
	Kõrgharidus (naine)	3,25	3,34	3,44	-	3,44	0,67	0,63	0,57	-	0,58
	Keskharidus (mees)	3,22	3,24	3,35	-	3,27	0,66	0,69	0,64	-	0,67
	Keskharidus (naine)	3,25	3,34	3,34	-	3,41	0,67	0,67	0,61	-	0,62
tagama hea teenistuse	Kõrgharidus (mees)	3,36	3,41	3,46	3,43	3,49	0,61	0,62	0,56	0,55	0,50
	Kõrgharidus (naine)	3,21	3,26	3,42	3,40	3,45	0,61	0,58	0,57	0,57	0,54
	Keskharidus (mees)	3,36	3,49	3,60	3,58	3,60	0,61	0,57	0,53	0,55	0,55
	Keskharidus (naine)	3,21	3,41	3,53	3,56	3,64	0,61	0,59	0,56	0,54	0,52
aitama võita tutvavate ja sõprade tunnustust	Kõrgharidus (mees)	2,80	2,46	2,44	2,56	2,37	0,72	0,78	0,71	0,72	0,80
	Kõrgharidus (naine)	2,65	2,16	2,13	2,42	2,30	0,76	0,75	0,67	0,73	0,72
	Keskharidus (mees)	2,80	2,54	2,43	2,70	2,59	0,72	0,87	0,74	0,83	0,81
	Keskharidus (naine)	2,65	2,28	2,14	2,53	2,30	0,76	0,86	0,75	0,81	0,82

*Andu Rämmer / Soolised erinevused sõjajärgse ja võitjate põlvkonna tööväärtustes*

Töö peaks...	Vanus	Keskmine					Standardhälve				
		18	22	27	32	39	18	22	27	32	39
		Haridus / aasta	1983	1987	1992	1997	2004	1983	1987	1992	1997
võimaldama saavutada kõrget positsiooni ühiskonnas	Kõrgharidus (mees)	2,43	2,12	2,25	2,09	1,95	0,77	0,72	0,70	0,67	0,60
	Kõrgharidus (naine)	2,28	1,71	1,83	1,97	1,86	0,73	0,61	0,65	0,68	0,65
	Keskharidus (mees)	2,43	1,83	1,97	2,00	1,93	0,77	0,71	0,69	0,69	0,71
	Keskharidus (naine)	2,28	1,81	1,92	1,97	1,87	0,73	0,67	0,69	0,67	0,72
võimaldama rahuliku ja kindlustatud elu	Kõrgharidus (mees)	3,21	2,94	3,17	3,31	3,35	0,69	0,82	0,74	0,65	0,61
	Kõrgharidus (naine)	3,17	2,91	3,17	3,36	3,33	0,67	0,75	0,65	0,61	0,57
	Keskharidus (mees)	3,21	3,32	3,46	3,54	3,56	0,69	0,70	0,59	0,60	0,59
	Keskharidus (naine)	3,17	3,28	3,38	3,61	3,58	0,67	0,71	0,64	0,54	0,56
võimaldama ametialast tõusu	Kõrgharidus (mees)	2,65	2,55	2,59	2,42	2,46	0,75	0,71	0,75	0,65	0,80
	Kõrgharidus (naine)	2,51	2,11	2,25	2,35	2,52	0,73	0,65	0,69	0,75	0,70
	Keskharidus (mees)	2,65	2,16	2,35	2,35	2,51	0,75	0,77	0,71	0,75	0,80
	Keskharidus (naine)	2,51	2,23	2,36	2,33	2,56	0,73	0,73	0,74	0,70	0,77
olema puhas ja füüsiliselt kerge	Kõrgharidus (mees)	2,50	2,13	2,12	2,01	2,12	0,84	0,79	0,71	0,68	0,74
	Kõrgharidus (naine)	2,58	2,28	2,21	2,25	2,56	0,86	0,83	0,80	0,71	0,77
	Keskharidus (mees)	2,50	2,10	2,12	2,35	2,28	0,84	0,89	0,76	0,84	0,83
	Keskharidus (naine)	2,58	2,58	2,31	2,44	2,58	0,86	0,90	0,81	0,78	0,79

Töö peaks...	Vanus	Keskmine					Standardhälve				
		18	22	27	32	39	18	22	27	32	39
		Haridus / aasta	1983	1987	1992	1997	2004	1983	1987	1992	1997
võimaldama mõningat vabadust töötaja kasutamisel	Kõrgharidus (mees)	2,83	2,98	3,14	2,83	3,01	0,71	0,75	0,69	0,79	0,79
	Kõrgharidus (naine)	2,66	2,93	2,97	2,73	3,06	0,74	0,83	0,73	0,79	0,73
	Keskharidus (mees)	2,83	2,68	2,87	2,71	2,97	0,71	0,81	0,74	0,77	0,77
	Keskharidus (naine)	2,66	2,78	2,76	2,59	2,97	0,74	0,81	0,78	0,76	0,79
olema kasulik inimestele	Kõrgharidus (mees)	3,13	3,23	3,14	2,95	2,91	0,67	0,67	0,64	0,72	0,78
	Kõrgharidus (naine)	3,38	3,22	3,16	3,09	3,23	0,60	0,64	0,61	0,72	0,69
	Keskharidus (mees)	3,13	3,17	3,11	3,09	3,14	0,67	0,69	0,58	0,64	0,70
	Keskharidus (naine)	3,38	3,33	3,22	3,17	3,22	0,60	0,66	0,61	0,61	0,72
olema kasulik ühiskonnale	Kõrgharidus (mees)	2,90	2,72	2,65	-	2,71	0,77	0,82	0,80	-	0,78
	Kõrgharidus (naine)	3,04	2,65	2,57	-	2,96	0,72	0,75	0,73	-	0,69
	Keskharidus (mees)	2,90	2,90	2,79	-	2,82	0,77	0,78	0,73	-	0,78
	Keskharidus (naine)	3,04	3,02	2,72	-	2,88	0,72	0,73	0,71	-	0,77
võimaldama suhelda inimestega	Kõrgharidus (mees)	3,08	2,98	2,97	2,81	2,80	0,66	0,72	0,74	0,71	0,75
	Kõrgharidus (naine)	3,34	3,36	3,17	3,08	3,02	0,62	0,64	0,64	0,67	0,72
	Keskharidus (mees)	3,08	2,98	2,93	2,88	2,88	0,66	0,74	0,67	0,71	0,73
	Keskharidus (naine)	3,34	3,30	3,24	3,11	3,01	0,62	0,67	0,64	0,67	0,74